

ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ЗАКОРДОННИХ КРАЇН

О. КОЛОДЯЗНА

Сучасний стан с.-г. кооперації Німеччини у зв'язку з програмом підняття німецького сільського господарства

З 52.094 кооперативних об'єднань всіх видів, що існують зараз (на 1 січня 1929 р.) в Німеччині, 40.396 об'єднань, або 77%, припадає на об'єднання с.-г. кооперації.

Поміж окремими видами с.-г. кооперації та порівнюючи з минулими роками ці об'єднання розподіляються так:

	1925 р.	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Центральні т-ва	102	107	108	108	115
Ощадні та позичкові каси . . .	20152	20855	20765	20670	20551
Закупівельні та збутові т-ва . .	4852	4807	4666	4676	4632
Молочні т-ва	3590	3730	3874	4090	4330
Інші т-ва	10573	10639	10593	10551	10768
Р а з о м	39269	40138	40006	40095	40396

Найбільш тяжким для с.-г. кооперації Німеччини був 1926 рік, протягом якого загальна кількість с.-г. товариств скоротилась на 132 т-ва. Однак, вже в 1927 році цей збиток поповнюється (приріст 89 т-в), протягом же 1928 року чистий приріст був у 300 т-в.

Організація нових товариств та процес ліквідації дають таку динаміку:

Р о к и	Організація нових т-в	Ліквідація	Чистий приріст
1913 . . .	1379	280	1099
1917 . . .	464	167	297
1918 . . .	1081	217	864
1921 . . .	3002	529	2473
1922 . . .	2780	574	2206
1923 . . .	1557	746	811
1924 . . .	2078	837	1241
1925 . . .	2199	1330	869
1926 . . .	900	1032	(мінус 132)
1927 . . .	917	828	89
1928 . . .	948	647	301

Джерела: „Deutsche Landwirtschaftliche Genossenschaftspresse“ за 1928 і 1929 pp.; „Landwirtschaftliches Genossenschaftsblatt“ за 1929 р.; „Review of International Cooperation“ за 1928 і 1929 pp.; „Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich“ за 1928 р.

Протягом 1928 року ріст товариств йде за рахунок росту молочарських товариств та групи „інших“ товариств. Кількість молочарських товариств збільшилась на 280 т-в, або на 6,8% (в 1927 році — на 216 т-в, або на 5,6%). З групи „інших“ товариств найбільш ростуть т-ва електрифікаційні, яких на 1 січня 1928 р. було 6.120. Крім т-в електрифікаційних в цю групу входили (за даними за 1927 р.) 537 т-в молотарських та моторної оранки, 447 т-в по відгодівлі худоби, 242 т-ва по збуту та переробці продуктів скотарства, 122 т-ва спільного випасу, 147 т-в по постачанню водою, 171 виноградарське, 88 млинарських, 55 насінницьких, 74 плодоовочевих, 19 по збуту продуктів садівництва, 83 яечних та птахівничих, 32 універсальних с.-г. т-ва, 31 рибальських, 4 лісових, низка хмільових, тютюнових та бурякових т-в і деякі т-ва не суто с.-г. типу. Протягом 1928 року найбільш зросли яечні т-ва (збільшення на 92 т-ва), овочеві та фруктові (збільшення на 38 т-в) і т-ва щодо реалізації скоту (збільшення на 55 т-в). Ці дані показові для того курсу на підсилення кооперативного збуту, що його взяла с.-г. кооперація Німеччини. Цікаво також зазначити утворення протягом 1928 року 38 молотарських т-в (ліквідувалося 14), 7 т-в машинових та спільної оранки, 39 конярських (ліквідувалося 14), 23 по розпліду великої рогатої худоби, 2 по розпліду дрібної худоби, 14 т-в спільного випасу, 11 т-в очистки насіння, 7 виноградарських і 23 по постачанню водою.

Скорочення т-в йде за рахунок ощадних та позичкових кас (скорочення протягом 1928 року на 119 кас, або на 0,6%, за 1927 рік — скорочення на 95 кас, або на 0,4%) і закупівельних та збутових т-в (скорочення протягом 1928 року на 44 т-ва, або на 0,9%, за 1927 рік — скорочення на 119 т-в, або на 2,6%).

Останні дані, на 1 травня 1929 року, підтверджують ту тенденцію в динаміці с.-г. кооперативів Німеччини, яка виявилася в 1928 році. На 1 травня 1929 року в Німеччині існувало: центральних т-в — 125, ощадних та позичкових кас — 20.530, закупівельних та збутових т-в — 4.605, молочарських — 4.399, інших т-в — 10.905; разом 40.564.

Низові т-ва об'єднуються двома центральними кооперативними союзами — Державним Союзом німецьких с.-г. товариств (Reichsverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften), в Берліні з 27 краєвими та провінціальними Союзами і Генеральний Союз німецьких Райфайзенських т-в (Generalverband der deutschen Raiffeisengenossenschaften) в Берліні з 16 краєвими та провінціальними Союзами — і дев'ятьма провінціальними союзами, що не входять в склад двох вищезазначених всегерманських союзів: 1) С. г. ревізійним союзом Баварського селянського союзу в Регенсбурзі (1152 т-ва), 2) Кооперативним Союзом Ляндбунда в Берліні (906 т-в), 3) Союзом кооперативів Верхньої Сілезії в Опелі (623 т-ва), 4) Ревізійним союзом Об'єднання молочарського господарства в Кемптені (304 т-ва), 5) Фармерським ревізійним союзом західної Гольштинії в Келінгхайфені (184 т-ва), 6) Середньореїнським кооперативним союзом в Кобленці (117 т-в), 7) Кооперативним Союзом Німецького селянства в Берліні (92 т-ва), 8) Союзом німецьких селянських організацій в Берліні (38 т-в), 9) Ревізійним Союзом Швабських кооперативів в Ульші (18 т-в).

До державного Союзу німецьких с. г. кооперативів — Рейхсфербанду належать: центральних т-в — 85, ощадних та позичкових кас — 12924, закупівельних та збутових т-в — 4002, молочарських — 3224, інших — 5935; разом — 26170 т-в.

До Генерального Союзу німецьких Райфайзенських т-в — Генеральфербанду, належать 5799 ощадних та позичкових кас і 2453 інш. кооперативів.

У зведеній формі організаційне будівництво німецької с. г. кооперації має такий вигляд:

Види об'єднань	Кількість т-в	У % до підсумку
Державний Союз нім. с. г. т-в (Райхсфербанд)	26.170	64,8
Генеральний Союз райфайз. т-в (Генеральфербанд)	8.252	20,4
Окремі Союзи	3.434	8,5
Не охоплені Союзами	2.540	6,3
Р а з о м	40.396	100,0

Відсоток т-в, не охоплених союзами, так званих, „диких“ невеликий (6,3). Але, не зважаючи на це, в кооперативній пресі постійно зустрічаються вказівки на недостатню кооперативну дисциплінованість системи, яка доходить навіть до взаємної конкуренції на біржі. Функції центрального кооперативного банку для с.-г. кооперації виконує Пруська Центральна Каса, капітали якої складаються з коштів держави й кооперації.

Кількість індивідуальних членів складає (кругло)—по Рейхсфербанду—2,8 міл. по Генеральфербанду—950 тис. Враховуючи, що Рейхсфербанд і Генеральфербанд охоплюють 85% низової мережі, можна орієнтовно рахувати, що загальна кількість індивідуальних членів німецької с.-г. кооперації складає біля 4,5 міл., або біля 10% дорослого населення Німеччини.

Що до соціального складу членів німецької с.-г. кооперації, то є дані тільки про заняття членів ощадних та позичкових кас і молочарських т-в.

Члени цих кооперативів розподіляються за заняттями так:

	Ощадні та позичкові каси		Молочарські т-ва	
	В тис.	В %	В тис.	В %
1. Сільські господарі:				
а) що мають або орендують менш 2 гектарів землі	129,3	10,9	254,0	11,1
б) що мають або орендують від 2 до 5 гект.	219,6	18,5	51,8	22,6
в) що мають або орендують від 5 до 20 гект.	296,6	25,0	81,7	35,8
г) що мають або орендують від 20 до 100 гект.	114,0	9,6	37,3	16,3
д) що мають або орендують більш 100 гект.	7,3	0,6	4,7	2,0
е) розмір землеволодіння не відомий	4,8	0,4	11,7	5,1
Разом сільськ. господ.	771,6	65,0	216,6	92,9
2. Ремісники та індустріальні робітники	215,0	18,1	8,6	3,7
3. Духовенство	55,0	4,6	0,2	—
4. Вчителі	15,4	1,2	0,5	0,2
5. Службовці	48,6	4,0	1,0	0,4
6. С.-г. та лісові робітники	35,9	3,0	4,8	2,0
7. Інші професії	44,7	3,7	1,0	0,4
Разом фізичних осіб	1186,2	100,0	228,7	100,0
Крім того муніципалітети та інш. юридичні особи	12,6	—	0,1	—

Таким чином, в ощадних та позичкових касах, що охоплюють майже $\frac{1}{4}$ кооперованого населення Німеччини, сільські господарі складають 65%. Решта припадає на інші професії, головним чином, на ремесників та індустріальних робітників (18%).

У молочарській кооперації сільські господарі складають вже 93% усіх членів, ремісники та індустріальні робітники — 4%, інші професії випадкові.

Якщо звернутися окремо до групи сільських господарів і розглянути соціальний склад її за ознакою кількості землі, що належить окремому члену, або що він її орендує, то питома вага різних категорій сільських господарів виявиться так:

	Ощадно- позичкові каси	Молочарські т-ва
Мають або орендують менш 2 гект. землі	16,7	11,9
Мають або орендують від 2—5 гект. землі . . .	28,4	22,3
Мають або орендують від 5—20 гект. землі . .	38,8	38,4
Мають або орендують від 20—100 гект. землі .	14,7	17,5
Мають або орендують більш 100 гект. землі . .	0,9	2,2
Розмір землеволодіння невідомий	0,5	5,5

І в ощадно позичкових касах, і в молочарських т-вах основне ядро — це група господарств середньої й навіть вище середньої заможности, особливо коли врахувати інтенсивний характер німецького сільського господарства. Друге місце посідає група нижчесередніх господарств (2—5 гект.). Далі йде в ощадно-позичкових товариствах група бідняцьких господарств (до 2 гект.), в молочарських — група великих господарств (від 20—100 гект.).

Класова ідеологія німецької с.-г. кооперації досить характеризується такими словами з передової статті про стан німецької с.-г. кооперації в офіційному органі Рейхсфербанда:¹⁾ „С.-г. кооперація повинна бути найміцнішим захистом селянства, в тому числі й дрібнішого. Але на протязі десятиріччя вона повинна перерости цю стадію й утворити *господарські переваги для участі в ній й великого землеволодіння* (курсив наш О. К.), служити, сільському господарству в цілому. Про ці можливості свідчать великі землеволодіння, що працюють з с.-г. кооперацією“.

Господарська діяльність с.-г. кооперації Німеччини определяється станом сільського господарства її та його завданнями.

Той критичний стан, в якому перебуває зараз сільське господарство Німеччини в наслідок низки неврожайних років та тягости репарацій, поставило перед с.-г. кооперацією Німеччини низку відповідальних завдань. Програм уряду що до заходів подолання с.-г. кризи, відомий під назвою Notprogramm, уділяє с.-г. кооперації досить уваги. Один з головних авторів Notprogramm, колишній міністр хліборобства, д-р Schiele багато разів підкреслював потрібність для здійснення Notprogramm зміцнювати організації самодіяльності в сільському господарстві. На нараді Комітету Пруського Ландтагу в справі с.-г. бюджету на початку

¹⁾ Deutsche landwirtschaftliche Genossenschaftspresse, № 2, 1929 р.

січня цього року сучасний міністр хліборобства заявив, що сучасний серйозний стан німецького сільського господарства настільки висовує вимогу максимального піднесення його продукційності, як шляхом низки суто агрикультурних заходів, так і шляхом добре врегульованого с.-г. кредиту й максимального сприяння організації збуту с.-г. продуктів.

Значну частину Notrprogramm складають питання раціоналізації с.-г. кооперації, на що виділено 25 міл. рейхсмарок, при чому, однак, слід зазначити, що вся ця сума знаходиться ще в державній скарбниці і з неї не дано ще жодного пфеніга.

Головною передумовою раціоналізації є усунення паралелізму в роботі кооперативних організацій шляхом злиття однорідних організацій і залишення в кожному господарчому районі тільки одної кооперативної організації даного роду: в кожній країні чи провінції тільки один союз, одна центральна каса, одне центральне товариство; в кожному селі — тільки один кооператив даного роду, на всю державу — тільки один центральний союз.

Питання про утворення єдиного союзу с.-г. кооперації є зараз саме актуальне питання кооперативного життя Німеччини.

Загальні збори представників усіх центральних союзів с.-г. кооперації, що відбулися в лютому ц. р., ухвалили організацію єдиного союзу й виділили Комісію для розробки його статуту. Загальні збори Рейхсфербанду, що відбулися в квітні, одногослосно ухвалили розроблений цією Комісією проєкт статуту і категорично висловились за те, що раціоналізація с.-г. кооперації не досягне своєї мети, коли обмежитися тільки раціоналізацією вищої ланки шляхом утворення єдиного союзу. Конче потрібно переведення раціоналізації та злиття усіх однотипних організацій на всіх ланках системи.

За підставу нового єдиного союзу с.-г. кооперації покладено Райхсфербанд, який при утворенні нового союзу припиняє свою діяльність в своєму сучасному вигляді. Статут окремо підкреслює обов'язок нового союзу хоронити та розвивати ті кооперативні принципи, які були встановлені Райхсфербандом і Генеральфербандом. Також і за підставу статуту нового єдиного союзу покладено статут Райхсфербанду з деякими змінами в частині щодо органів керування. Крім того, новому єдиному союзу надається право ревізії, якого у Рейхсфербанду не було.

Питання про стан Генеральфербанду офіційно ще не вирішено. Кредитовий центр райфайзенських кооперативів Німецький Райфайзенський Банк (Deutsche Raiffeisenbank) за умовою з Пруською касою з 1-X 1929 р. припиняє свою діяльність і підготовлюється до ліквідації. Усі його функції передаються до Пруської Каси, з якою безпосередньо зносяться його філіяли, що мають як-найскорше бути реорганізовані в центральні каси чи злитися з існуючими центральними касами. Філіяли працюють з товариствами на тих самих підставах, що й раніш, і на діяльності товариств реорганізація не повинна відбитися. Збитки Райфайзенбанка в сумі 60 міл. рейхсмарок покриваються пайовим та запасним капіталами Райфайзенбанка та райфайзенських організацій, решту — 40 міл. рейхсмарок бере на себе Пруська Каса.

Що до Ляндбунда, то загальні збори його, що відбулися в квітні цього року, ухвалили його ліквідацію з 1-X ц. р. та злиття з новим єдиним союзом.

Проект статуту нового союзу передбачає утворення третейського суду для вирішення всіх суперечок, що можуть виникнути в процесі раціоналізації.

Одним із найкращих методів удосконалення та раціоналізації кооперативної роботи і встановлення більш тісного зв'язку поміж товари-

ствами і союзами визнається ревізія. В низці союзів ревізія переводиться частіш ніж двічі на рік, як це встановлено законом. В деяких випадках, коли для цього є належні підстави, ревізія товариств переводиться кілька разів на рік. В окремих випадках, з метою виявлення кредитоспроможности, кредитуючі органи доводять контроль аж до окремих господарств. Контроль здійснюється безпосередньо товариством, і органи керування відповідають за те, що кредити, що передані в господарства, не знаходяться в небезпеці.

Підсилення внутрікооперативної дисципліни передбачається досягти, перш за все, шляхом централізації закупівельно-постачальницьких операцій.

Слідуюча група питань, на яких зосереджено зараз увагу с.-г. кооперації Німеччини,—це питання кооперативного збуту.

До цього часу превалюючу роллю в господарській діяльності німецької с.-г. кооперації відігравала закупівля засобів виробництва — машин, угноень, кормів, насіння і т. інш. Операції щодо збуту продукції сільського господарства були на другому плані.

За даними Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich за 1928 р. закупівельні й збутові операції низових об'єднань в 1926 році (останній рік, за який ми маємо зараз зведені відомості) були такі (міл. рейхсмарок):

	Закупівлі	Збут
Закупів. та збутові т-ва . . .	286,0	219,2
Ощадні й позичкові каси . .	246,7	36,0

Закупівельні та збутові т-ва направили протягом 1926 року в сільське господарство 27,1 міл. центнерів угноень, 11,2 міл. центнерів кормів і 0,8 міл. центн. насіння. Вони ж збули 19,5 міл. центн. збіжжя.

Таке ж превалювання закупівельних операцій мало місце і в 1927 р. Протягом 1927 р. (за неповними відомостями) ощадні й позичкові каси направили в сільське господарство засобів виробництва на 135 міл. р. м. і збули с.-г. продуктів на 26 міл. рейхсмарок; закупівельні та збутові т-ва (дані 3.390 т-в) закупили засобів виробництва на 250 міл. рейхсмарок і збули с.-г. продуктів на 162 міл. рейхсмарок.

З 1928 року береться курс на підсилення кооперативного збуту.

Основа установка Notprogramm—піднести сільське господарство Німеччини до такого рівня, щоб воно могло задовольнити своїми ресурсами продовольчі потреби німецького населення й зробити Німеччину незалежною в продовольчому відношенні від чужоземних ринків—ця установка висуває на перший план завдання організації збуту с.-г. продуктів і його регулювання. Крім досягнення кількісних контингентів ставляться й завдання якісного порядку: виробництво однотипного краму, зведеного до небагатьох високих, сортів, сконцентрованих в великих масивах, досягнення високих, зарекомендованих себе марок.

С.-г. кооперація переводить збут усіх видів с.-г. продуктів.

Переводяться поки в слабій мірі заходи щодо підвищення врожайности, якості, очистки й стандартизації збіжжя. Збут хліба через с.-г. кооперацію в 1928 році дорівнював 25 міл. центнерів на суму 280 міл. рейхсмарок.

Ті ж заходи переводяться і в картопляній справі, при чому в 1928 р. столова картопля, поставлена с.-г. кооперацією, і по якості і по ціні конкурувала з голанською.

Особливу увагу звертається на молочарську справу й на постачання молоком великих міст.

Молочарські товариства щороку ростуть: протягом 1926 року кількість їх збільшилась на 144 т-ва, протягом 1927 року—на 216, протягом 1928—на 280. Продукційність товариств враховується в середньому в 30 тис. кілограм на рік на 1 товариство. Раціоналізація й технічний бік молочарської справи роблять великі успіхи. Кредити, що їх беруть молочарські товариства, це, головним чином, кредити на устаткування машинами, зокрема, на знаряддя для охолодження. Кредити на перебудову (Modernisierungskredite) цілком використані. Потреба повернути німецькій молочарській кооперації конкурентноспроможність на зовнішньому ринку, що вона її загубила за роки війни й інфляції, знайшла в 1928 році признание уряду в виданні „Основні шляхи Міністерства харчування та хліборобства до здешевлення відсотку по позиках на стимулювання молочного господарства“. Зниження відсотку переведено для позик на покращання молочної продукції, її переробку, на улаштування молочного транспорту, на підвищення збуту молока і продуктів молочарства, а також і для переведення інших заходів, що мають на меті раціоналізацію молочарського господарства. -За Notprogramm намічено відпуск державних коштів на піднесення й раціоналізацію молочної справи в 10,8 міл. рейхсмарок.

В низці районів встановлено спеціальні марки для високосортного масла, введення яких має допомогти німецькій кооперації усунути з ринку закордонне масло. На виставці в Ляйпцігу по молочним продуктам, що її влаштувала с.-г. кооперація, молочні продукти Райхсфербанду одержали видатні відзнаки.

Найбільш істотним для німецької молочарської кооперації є питання цін, особливо при тому розходженні, що є між цінами виробника і роздрібними цінами. Дискутується зараз питання про утворення молочарської картелі, як засіб регулювання цін на продукти молочарства.

Поворотним пунктом для німецької молочарської кооперації є введення закону про молоко, проект якого, розроблений при найактивнішій участі с.-г. кооперації, має бути розглянутий в урядових органах в найближчі тижні. Закон пильно регламентує умови виробництва молока, схорони його, транспорту, переробки, торгівлі ним і т. інш., встановлює окрему державну марку (Milchmarke) для високої якості молока, що відповідає встановленим законом вимогам, і є, як це зазначає Міністр Хліборобства, першим законом Німеччини щодо стандартизації с.-г. продуктів. У найближчі часи має бути розроблено проект закону про стандартизацію масла та сиру.

Щодо птахівництва, то Notprogramm намічає відпуск 1 міл. рейхсмарок на його розвиток і на збут його продукції і, крім того, відпуск 3 міл. рейхсмарок на організацію збуту яєць. Спеціальна Комісія Рейхсфербанду в справах птахівництва й збуту яєць окремо підкреслює роль с.-г. кооперації в цій справі й завдання, що стоять перед нею: введення в селянське господарство кращих порід птиці, постачання інкубаторами й кормами, пропаганда раціонального утримання й годівлі птиці, організація збуту птиці і яєць. Введенням для яєць високої якості особливого штемпеля „Deutsches Frischei“, що гарантує якість яйця, однорідну сортировку за вагою й однорідну упаковку, положена основа для широкого охоплення кооперацією збуту яєць, і надається їй максимум можливостей для підняття птахівництва. Найвищий надзор за видачею і вживанням штемпеля має Німецька Рада сільського господарства (Deutscher Landwirtschaftsrat), яка своє право надзору передовіряє с.-г. камерам, які таким чином одержують право дальшого розповсюдження штемпеля. Штемпель „Deutsches Frischei“ має спеціальне означення місяця, яке Рада сільського господарства щомісяця змінює. Це дає

можливість контролювати свіжість яйця, й навіть іде мова про те, щоб ці ознаки змінювати що-тижня. Штемпель „Deutsches Frischei“ одержують яйця трьох категорій за вагою: I сорт — вище 60 грам, II — 55-60 грам, III — 50-55 грам. Яйця легші за 50 грам, але не легші 43 штемпелюються тільки з вересня й до грудня. В статутах товариств точно зазначені розміри штрафу за невиконання членами своїх обов'язків щодо ведення птахівництва і щодо товариства, причому за кожне яйце, що не відповідає стандарту, введено штраф не менш 1 марки.

Для максимального охоплення кооперацією яйця намічено організувати 20 центральних зборних пунктів, які мають охопити збут яєць усіх кооперативних організацій даного району. Передумовами для утворення такого центрального пункту є забезпеченість певного мінімуму річного збуту яєць в районі, переведення обов'язкової задачі членами яйця своїм кооперативам і виконання ними тих правил, які обов'язкові для одержання штемпелю „Deutsches Frischei“.

Розподіл коштів Notprogramm обумовлено переведенням штемпелю „Deutsches Frischei“. Однак видача коштів так гальмується, що є серйозне побоювання псування яєць в цю весну, тому що в низці провінцій кооперативний збут яєць не міг розгорнутися в достатній мірі за браком коштів.

Кооперативна реалізація скота є тим осередком кооперативної роботи, де Notprogramm в найбільшій мірі здійснена. Організовано 55 товариств щодо реалізації скоту й 5 нових центральних товариств. Усі операції щодо реалізації скоту сконцентровано в одному пункті — в кооперативному вседержавному товаристві щодо реалізації скоту з обмеженою відповідальністю. (Die genossenschaftliche Reichsviehverwertung m. b. H.) в Берліні, яке має на меті переведення кооперативного збуту худоби на головних скотарських ринках. В цій галузі також накреслено низку заходів щодо усунення паралелізму в роботі та для встановлення внутрікооперативної дисципліни.

На організацію збуту фруктів та городини Notprogramm виділено 8 міль. рейхсмарок, досі ще не розподілених. Спеціальна Комісія при Райхсфербанді в справі організації збуту фруктів та городини визнала можливим переведення збуту фруктів та городини через закупівельні й збутові товариства з організацією спеціальних т-в лише тоді, коли є в наявності значна виробнича база. Організуючи збут фруктів і городини, с.-г. кооперація повинна ставити собі завдання не тільки максимально охопити продукцію, але і завдання якісного порядку — досягнення високих сортів, підбору односортних партій і т. інш., а також постачання садоводів і городників потрібним реманентом, засобами боротьби зі шкідниками, угноєннями, пакувальними матеріалами тощо. Організацію консервних фабрик Комісія визнала можливим тільки при наявності значних масивів певних, гідних для фабрики сортів, з перспективами поширення цих масивів, при обов'язку членів мати певного розміру площу города та сада, постачати всю її продукцію товариству, підкорятися агрикультурним вимогам товариства, і коли забезпечено певний збут.

Виноградницька кооперація мала в багатьох районах серйозні труднощі в наслідок холодної весни 1928 р. Виноградницькій кооперації відкривають великі перспективи зміни, що мають статися в винному законі, а саме — заборонення змішувати вино внутрішнього виробництва з закордонним.

У закупівельно-постачальницькій роботі с.-г. кооперації найбільший успіх протягом 1928 року мала робота з угноєннями, що в значній мірі пояснюється широкою кооперативною пропагандою угноєнь. У наслідок закону про угноєння, що на нього вже чекають кілька років, робота

з угноєннями має бути остаточно впорядкована. Також підсилилася робота з насінням у зв'язку з прагненням до поліпшення засівів і утворення односортних масивів. Постачання кормами скоротилося внаслідок скорочення кількості жмихів і підвищення цін. Щодо постачання машинами, то внаслідок недостатньої кооперативної дисципліни і не досить вдалого сортаменту, в низці районів кооперативне машинопостачання не було досить розвинено.

Фінансовий стан с.-г. кооперації Німеччини підчас дебатів в Райхстагу по аграрному питанню характеризувався такими показниками: короткотермінові кредити скоротилися з I-X-27 р. по I-I-28 р. з 2.371 міл. райхсмарок до 2146 міл. р. м., кредити середньотермінові зросли за цей час з 132 міл. до 303 міл. р. м., довготермінові кредити зросли більш як на 1 міліярд. Загальна заборгованість сільського господарства визначається в 11,5 міліярдів рейхсмарок, при чому головна маса заборгованості припадає на нові борги. Notprogramm виділяє 200 міл. райхсмарок на зняття заборгованості (Entschuldung) сільського господарства.

Вклади й біжучі рахунки в ощадних та позичкових касах, що входять до Райхсфербанду, складають на I-I-29 р. 1.079 міл. райхсмарок. Порівнюючи з 1913 та минулими роками динаміка вкладів та біжучих рахунків йде так:

	Вклади	Біжучі рахунки	Разом
1-I 1914 . . .	1.371 м. мар.	204 м. мар.	1.575 м. мар.
1-I 1927 . . .	343 " "	242 " "	585 " "
1-I 1928 . . .	523 " "	231 " "	754 " "
1-I 1929 . . .	814 " "	265 " "	1.079 " "

Отже сума вкладів і біжучих рахунків на 1-I-29 р. досягла 68,5% від суми на 1-I 1914 р. Особливо істотним є сильний приріст вкладів, які протягом 1928 року зросли на 291 міл. р. м., або на 55,6%. Протягом 1927 року вклади зросли на 180 міл. р. м., або на 52,5%. Здавалося б, що цей ріст вкладів суперечить загальному тяжкому стану німецького сільського господарства. Однак, треба мати на увазі, що вкладчиками в ощадних та позичкових касах состоять не тільки особи, що займаються сільським господарством, але всі шари населення. Ріст біжучих рахунків пояснюється дедалі тим більшим розвитком безгрошових розрахунків. Крім того, в 22 центральних касах сума вкладів і біжучих рахунків на 1-I-29 року складала 65,5 міл. райхсмарок, в тому числі вклади — 37,8 міл. Отже разом в кооперативних організаціях, що їх об'єднує Райхсфербанд, сума вкладів і біжучих рахунків складала 1.144,4 міл. райхсмарок. Дуже істотним для кредитування с.-г. кооперації є реорганізація протягом 1928 р. Пруської Каси в напрямку підсилення на неї державного впливу, у зв'язку з чим вкладання з боку держави в основні капітали її підвищились з 45 міл. райхсмарок на 1-I-28 р., до 175 міл. райхсмарок на 1-I 29 р., що значно знижує питому вагу самої кооперації, доля якої в основних капіталах Пруської Каси виражалася на 1-I-29 р. в 35,1 міл. райхсмарок. Закупівельні операції с.-г. кооперації в найвищій мірі почували прагнення Пруської Каси до концентрації грошового обороту кооперації, зокрема несприятливо відбилася кредитова рестрикція на операціях з азотом в першій чверті біжучого року. В кінці відчитного року Пруська Каса централізувала усі операції своїх членів щодо калійних угноєнь, виключивши безпосередні стосунки своїх членів з калійним синдикатом.

С.-г. кооперація Німеччини переводить постійно широку культурно-освітню роботу. При Райхсфербанді протягом 18 років функціонує в зимні місяці постійна школа с.-г. кооперації, Deutsche Landwirtschaft-

liche Genossenschaftsschule, з поширеним та поглибленим програмом. Слухачі командуються кооперативними організаціями, викладачами состоять керівники кооперативних центрів. В програм с.-г. інститутів введено курс с.-г. кооперації. Є велика кількість курсів при союзах. Поки що школи й курси с.-г. кооперації підготовлюють тільки членів органів керування й рахівників. Кооперативне виховання маси членів є завдання органів керування окремих кооперативів. Головним методом кооперативного впливу на маси є газети, що їх видають кооперативні центри. Головні газети „Deutsche Landwirtschaftliche Genossenschafts-presse“, що її протягом 56 років видає Райхсфербанд, і „Landwirtschaftliches Genossenschaftsblatt“, що його протягом 51 року видає Генеральфербанд. Загальний тираж кооперативних видань — 450 тис. примірників.

Поруч з усіма цими даними про стан і діяльність с.-г. кооперації Німеччини треба зазначити, що ті позиції, які вона повинна займати в загальній системі народного господарства Німеччини, викликають ще багато сумнівів і суперечок і не зовсім ясні навіть для неї самої. Серед загальних проблем організації зб'уту жваво дискутуються питання організації спеціальних с.-г. синдикатів і картелів, почасти цілком минаючи с.-г. кооперацію, почасти на базі її низових об'єднань. В офіційних колах досить розповсюджений погляд, що с.-г. кооперація повинна тільки доповнювати діяльність торгівлі й виконувати відносно дрібних та середніх господарств тільки ті функції, які торгівля і не бажає і не може взяти на себе, і що завданням с.-г. кооперації є встановити зв'язок поміж масою дрібних селянських господарств і торгівлею. Спростовуючи цей погляд, орган Райхсфербанду пояснює¹⁾, що с.-г. кооперація „не гадає цілком усунути торгівлю й часто-густо знаходиться з нею в добрих відношеннях (курсив наш О. К.), оскільки гуртовий торговець відіграє значну роль в збуті продукції с.-г. товариств. Не зважаючи на це, с.-г. кооперація бажає як можна більш постачати сільському господарству засоби виробництва, охопити реалізацію с.-г. продукції і впливати на ціни“.

Практично с.-г. кооперації доводиться витримувати сильну боротьбу з торгівлею. Досить зазначити, що торговельні організації утворили спеціальну Комісію боротьби з с.-г. кооперацією. (Kommission zur Bekämpfung der landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens) і що Союз німецької торгівлі с.-г. продуктами та сировиною встановив на кожного члена крім щомісячного внеску в 2 марки — спеціальний внесок в 12 марок на утворення фонду боротьби з с.-г. кооперацією.

И. П.

Становище народного господарства вільного міста Гданська (Данцига)

На підставі Версальського договору (арт. 100—108) Гданськ одірвано було від німецької імперії і з околицями місцевістю, після десятимісячного урядування там комісара від союзних держав, 15 листопада 1920 р. проголошено його самостійною державою під назвою „Вільне місто Гданськ“. За цим актом Гданськ увійшов до числа європейських держав, як суверенна держава з власною конституцією, власним

¹⁾ Deutsche Landwirtschaftliche Genossenschafts-presse, № 2, 1929.

законодавством, урядуванням і судочинством. При цьому Ліга Націй, згідно з постановами Версальського договору, взяла на себе політичну оборону Гданська та гарантію його конституції.

Гданська держава має територію на 1930 кв. кілометрів; з півночі її обмежує Балтійське море, з заходу та південного заходу Польща (коридор) і зі сходу та південного сходу Східна Прусія. Її суходільна узгрянична лінія вповдовж Польщі та Прусії тягнеться на 225 кілометрів, а морська—на 66 кілометрів.

Населення в країні близько 400.000 душ, з них 250.000 припадає на міські селища і 150.000 на сільські. Національний склад населення: німців—95%, ляхів—3%, а решта—2% євреї та кошуби. За соціальним станом населення поділяється так: велика й дрібна буржуазія (сюди належать і землевласники) становить 26%, службовці 23% і робітники—51%.

Адміністративно країна поділяється на 5 округ: дві промисловоміських, у тім числі й велика торгова й промислова округа Гданськ, і три сільських з високо розвиненим інтенсивним господарством.

Як наслідок Версальського договору, Гданськ повинен був скласти з Польщею ряд угод, що мали конкретизувати й забезпечити передбачені права Польщі у Гданську. Отже і складено було такі угоди: Паризьку з 9 листопада 1920 р., Варшавську з 24 жовтня 1921 р. і декільки ще додаткових до них договорів. Згідно з цими угодами, а також ухвалами інстанцій Ліги Націй, Польща має в Гданську широкі політичні й економічні права. Та хоч оті права і договірні, і Польща сама їх поширити не може, проте вона не тільки не поважає встановлені між нею та Гданськом правові взаємовідносини, а весь час уперто напомагає, щоб поширити свої права. Така установка Польщі спрямована на те, щоб кінець-кінцем захопити чи то мирним чи воєнним способом Гданськ, створює дуже гострі, ворожі стосунки між нею й Гданськом.

У галузі політичній Польща має право провадити закордонні справи Гданська, потім має спеціальні, здобуті нею за підтримкою Ліги Націй, військові права на так званий Вестерпляте і військово-морські в Гданському порту, а в галузі економічній—залізничні, портові, почтові й митні права.

У наслідок того, що Гданськ відірвали від Німеччини і включили в польський митний кордон, гданське народне господарство втратило те коріння, що колись його було живило, і стало залежати від польського господарства. Крім того, коли залізниця перейшла до Польщі, коли вона наполовину стала володіти портом і водними шляхами, коли, щоб безпосередньо зв'язатися з закордоном, вона завела свою поштово-телеграфну службу,—господарство Гданська не тільки позбулося частини своїх джерел прибутку, а мусіло звужити і круг своєї діяльності. І все таки місцеві ділові кола сподівалися, що митне й господарсько-політичне злиття Гданська з Польщею оживить гданське народне господарство. Сподіванки ці покищо не справдилися, і всі галузі господарства—сільське господарство, промисловість і торгівля—ще й досі не одужали від кризи і не досягли ще своєї колишньої сили й стабільності.

Сільське господарство займає площу на 165 000 гект. землі, працює в йому 21% населення Гданська. Самостійних господарств по всіх трьох сільських округах налічується коло 5.670, з них на дрібне землеволодіння—з площею до 5 гект.—припадає 1.700 господарств, на середнє—від 5 до 50 гект.—3.170 госп., на більше—від 50 до 200 гект.—720 і на велике, з площею понад 200 гект., коло 80. Наймитів у сільському господарстві працює 1.400 чол., а як із сім'ями—20.600 чол., цеб-то мало не 10% усього гданського пролетаріату.

Поряд із лісовим господарством і хліборобством, що продукує зерно, корнеплоди, а, головню, високої якості культури насіння, є ще там вельми інтенсивне свинарство, скотарство й породисте конярство. Добре розвинуте також і молочарство.

Німецький ринок, куди Гданськ міг раніш вивозити свою сільсько-господарську продукцію і вигідно її там продавати, тепер, як Гданськ відійшов від Німеччини, через митницькі перепони майже відпав. Тимчасом можливості для збуту в аграрній Польщі дуже обмежені, бо споживча здатність польського ринку в результаті підупаду польського золотого недосить сильна для того, щоб можна було збувати в Польщу дорожшу сільсько-господарську продукцію Гданська.

Навпаки, сільське господарство Польщі, працюючи з далеко меншими затратами, само стало вивозити в Гданськ свої продукти, і це для останнього становить серйозну конкуренцію. Коли ж, після того, як заведено гданську валку, стало невивести виробничого капіталу, а довготермінового сільсько-господарського кредиту не було і довелося брати короткотермінові позички,—становище сільського господарства ще дужче погіршало. Всі ці причини ще більше затримують темп його розвитку через те, що за гданськими високими виробничими витратами набувати німецькі сільсько-господарські машини стало майже неможливо через високі мита.

У зв'язку з цим гданське сільське господарство останнім часом перейшло до якісного господарства, особливо в скотарстві, сподіваючись, що цим воно вдержиться в боротьбі з польським сільським господарством, поки знов настане можливість для успішнішого збуту в Німеччину.

Гданська індустрія розвивалася двома напрямками, обумовленими як характером самого Гданська, як порту, так і його „Гінтерлянду“. Це—з одного боку, морське кораблебудівництво, як приватно-власницьке, так і державне, а з другого—оброблення сировини „Гінтерлянду“ на експорт, що привело до розвитку промисловости: лісопильної, цукро-рафінадної та шоколадної, млинарської, хемічної, консервної, гуральницької й тютюнницької. А як добувалося ще на місці бурштин, то розвинулась і бурштинова промисловість. Зміркувати розвиток гданської індустрії можна з того, як зросла робітнича класа, що становить 51% населення Гданська.

До згаданих галузів промисловости треба прилучити також і державні підприємства, от як заводи вагонобудівельний, рушничний, артилерійний та інш.

Закриті Антантою корабельня та державні військові заводи, де працювали десятки тисяч робітників, мусіли були перейти до нових видів виробництва. Для більшости промислових підприємств цей переходовий час супроводився дуже хоробливими явищами, що призвели до великої кризи всієї гданської індустрії, від якої вона трохи одужала підчас інфляції німецької марки, коли посилювався попит закордонного ринку.

Коли заведено було гдансько-польську митну унію, перед Гданськом повстала, з першого погляду здавалося, дуже принадна перспектива постачати Польщі з її 28 міл. населенням, під захистом високого митного тарифу, продукцію своєї промисловости. Мало вагу ще й те, що Польща на деякий час дозволила безмитний довіз машин у Гданськ. Це сприяло відкриттю зовсім нових промислових підприємств, а також дало змогу колишнім військовим заводам перейти до інших видів виробництва. Гданська індустрія знов ожила. Але незабаром і занепадала.

Причина цього швидкого занепаду полягає не тільки в інфляції польського золотого, що відбилося так само й на гданському господар-

стві, бо воно злилося з польським господарством, але і в малій місткості польського ринку, що його Гданськ занадто високо був важив.

На згортання індустрії вплинули й інші моменти. Це—брак вільних виробничих капіталів та недостача кредиту і гостра конкуренція промисловості Польщі, де зарплата й оподаткування індустрії проти Гданська далеко менші. Ці труднощі ще більшої набирають сили від того, що Польща завела вельми високі довізні мита на сировину та напівфабрикати.

Криза індустрії, почавшись 1923 року, триває й досі. Хоча загальна кон'юнктура для деяких галузів промисловості і поліпшилася трохи 1927 року, але багато підприємств у цій році пішло в конкурс. На розміри цієї кризи вказують цифри безробіття. Із зайнятих у промисловості, загалом, 60 тис. робітників зареєстрованих безробітних у лютому 1928 р. було 23 тис. Цифра ця трохи знизилася в 1927 і 1928 р. р., але пересічно вона становить і по ці пори 14 тис. душ.

Гданські корабельні переживають тепер дуже гостру кризу.

Корабельня Шихау, де, коли вона нормально завантажена, працює 5 тис. робітників, 1927 р. мала 3.500, а тепер збирається звільнити ще 1.000 робітників. Що ж до самої корабельні, то вона має стати акційним товариством з участю гданського й німецького капіталів.

Гданська корабельня (колишня військова корабельня Німеччини), що наполовину належить Польщі, працює на англо-франко-гдансько-польському капіталі. Не мавши досить замовлень на судна, вона бере все, що попадеться: котли, турбіни, мости тощо. Число робітників зменшилося до 1.800.

Найгірше стоїть справа на корабельні Клявіттєра (400 робітників), що переживає дуже гостру фінансову кризу з 1922 р. Ця найстаріша й найсолідніша корабельня, не мавши замовлень, технічно відстала, але держить кадр робітників фахівців, оплачуючи його і при неповнім завантаженні.

Зовсім закрилися, або проціюють з неповним завантаженням цукроварно-рафінадні, консервні і хемічні заводи. Вагонобудівельний завод ремонтує польські вагони.

Повне завантаження мають тільки тютюнницька індустрія (1927 р. монополізував Сенат), де бере участь польський капітал, і гуральні, що видали 1927 р. 1.158.444 літра алкоголю.

Розвиток гданської торгівлі за 8 років існування Вільного Міста дає підстави політичним і діловим колам Гданська з тривогою дивитися на майбутнє цієї найголовнішої галузи гданського господарського життя.

Гданський порт, що вивіз і довіз його до війни був у рівновазі, зробившись портом для польського експорту, став транзитним портом світового значіння. Пароплавний рух і вантажооборот у порту дійшли небувалих раніш розмірів: щодня можна бачити в порту пересічно до 50 навантажуваних океанських пароплавів. Гданський порт своїми розмірами й технічним устаткуванням не поступиться тепер перед іншими портами світового значіння. Протягом останніх років на його поширення та вдосконалення укладено близько 5.000.000 дол. і з весни 1929 р. порт матиме змогу вивозити 12 міл. тон щороку.

Зросли також і торговельно-морські зв'язки Гданська з цілим рядом нових країн, і тепер він торгує з 30 державами, з них на першому місці стоять: Скандинавія, Німеччина, Англія, Надбалтика й Франція. Налагоджено тепер і постійні пасажирні лінії з усіма портами Європи та Америки.

Однак, участь власної торгівлі самого Гданська в товарообороті й торговельному балансі експорту, як показують нижченаведені цифри, вельми обмежена.

Розвиток руху суден у Гданському порту (кількість
тонажу в 1912 і 1920—1928 р.р.).

Р і к	П р и й ш л и		В и й ш л и	
	Число суден	Тоннаж у тисячах	Число суден	Тоннаж у тисячах
1912	2.922	970,0	2.974	993,0
1920	1.951	987,0	1.935	976,0
1921	2.631	1.567,0	2.623	1.603,0
1922	2.712	1.423,0	2.697	1.428,0
1923	2.913	1.701,0	2.873	1.710,0
1924	3.312	1.634,0	3.330	1.648,0
1925	3.987	1.869,0	3.958	1.846,0
1926	5.967	3.432,0	5.903	3.395,0
1927	6.950	3.899,0	6.942	3.932,0
1928	3.189	1.977,0	3.181	1.950,0
I півріччя				

Розвиток довозу й вивозу товарів через Гданський
порту 1912 р. і 1923—1928 р.р. в тис. тон.

Р і к	Довіз (у тис. тон)	Вивіз (у тис. тон)
1912	1.140,0	1.100,0
1923	655,0	1 062,0
1924	733,0	1.636,0
1925	690,0	2.031,0
1926	640,0	5.659,0
1927	1.517,0	6.380,0
1928	739,0	3.154,0
(I півріччя)		

Довіз і вивіз товарів у 1927 р. за номенклатурами
в тис. тон.

Д о в і з	В тис. тон	В и в і з	В тис. тон
1. Їстівні припаси й колоніальні товари	251,0	1. Їстівні припаси й колоніальні товари	85,0
2. Оселедці	90,0	2. Хліб	66,0
3. Штучне угноєння й хемічні продукти	345,0	3. Ліс	1.750,0
4. Метал і метал. вироби	80,0	4. Цемент	133,0
5. Руда	335,0	5. Вугілля	4.103,0
6. Залізний лом	290,0	6. Нафта	48,0
7. Інші товари	118,0	7. Інші товари	195,0
Разом	1.517,0	Разом	6.380,0

З перших двох таблиць видно, що рух пароплавів у порту проти 1912 р. збільшився майже в 2,5 рази, а їх зареєстрований тоннаж і кількість товару в 4 рази. Але таблиці показують, що при невеликому імпорті колосально зріс експорт. Цей інтенсивний експорт дає польська зовнішня торгівля. Як показує таблиця третя, Польща вивозить головне вугілля, ліс і нафту, при чому 70% усього гданського експорту за 1927 р. становило саме вугілля, а за I півріччя 1928 р. воно вже становить 80% усього експорту.

Щоб правильно оцінити цифри експорту, треба вказати на деяку особливість їхню. Тимчасом як експорт кількісно все збільшується з року на рік, цінність його разом із цим усе меншає. Якщо року 1924 одна тонна експортованого товару коштує пересічно 329 гульденів, то року 1926 вона коштує вже тільки 80,3 гульд., а 1927 р. лише 68 гульд. Тим-то й могло статися таке, що весь величезний експорт 1926 р. (5,7 міл. тон), більший за імпорт того таки 1926 р. в 9 разів,—коли його перевести на гроші, дорожчий був за імпорт лише в 1½ рази. А весь торговельний баланс за цей самий рік, давши 770 міл. гульд., становив лише 90% торговельного обороту 1912 р. І тільки 1927-28 року зовнішня торгівля Гданська досягла передвоєнної цифри.

Але крім регресу зовнішньої торгівлі, беручи тут зниження реальної її цінності, і сама участь гданського купецтва в польському транзиті мінімальна. Польське вугілля, цей найголовніший продукт експорту, вантажать сами польські шахти, минаючи гданські експедиційні фірми, решта ж масового польського вантажу, от-як ліс—другий щодо кількості експортований з Польщі предмет, не дає фірмам такого зиску як цінний тюковий вантаж. Наші теперішні УСРР і БСРР, що колись для Гданська мали значіння як „Гінтерлянд“ (хліб, цукор, ліс), тепер майже відпали, і наш експорт звідти поки ще дуже скромний.

Раніш Гданську давав великі прибутки імпорт, але тепер через високі імпортові мита, з одного боку, і малу купівельну спроможність польського ринку, з другого, він поки ще дуже ще незначний. А разом із цим насаджені в Гданську польські фірми все більше випирають гданське купецтво з зовнішньої торгівлі, що сотні років перебувала в його руках.

Через отакі негативні явища вся та вигода від того, що товарооборот Польщі, який іде через Гданський порт, становить 31% усієї її зовнішньої торгівлі, є дуже невелика.

Польські офіційні кола, цитуючи раз-у-раз вищенаведену „солідну“ статистику польського експорту, яка на їх думку свідчить немов-би про розквіт гданської торгівлі, тее роблять, видимо, на те, щоб збити з пантелику громадську думку і приховати об'єктивний стан речей.

Скрутне становище гданської торгівлі набуває ще більшої гостроти від того, що небезпека конкуренції з боку польського порту Гдині набрала цілком реальних форм. Уже року 1927, коли будівельні роботи в порту ішли ще повною ходю, вже тоді Гдиня мала товарооборот, що дорівнював 25% вантажообороту Гданського порту. Пропускна спроможність Гдині тепер становить уже майже 1/3 Гданська. Хоча польський уряд і заспокоює Гданськ, запевняючи його, що польського експорту—імпорту вистачить для обох портів, однак, є безперечний той факт, що вона в 1928 р. планомірно направляла свій вивіз і довіз через Гдиню, минаючи Гданський порт, і дуже заохочувала польську приватну ініціативу, затягаючи її до Гдині наданням особливих пільг, от як, наприклад, останній договір, складений між польським урядом і каттовицьким концерном „Прогрес“, де концерн зобов'язується протягом 30 років вантажити мінімум 100.000 тонн вугілля на місяць.

Гданські політичні кола, передбачаючи, що конкуренція Гдині на початок 1930 р., коли мають закінчитись будована тепер залізниця Гдиня—Бромберг та останні будівельні роботи в порту, може набрати загрозливих розмірів для гданської торгівлі, постановили вдатися формально до Польщі, нагадавши їй про її обов'язки перед Гданськом і жадавши від неї не сприяти Гдині більше, як Гданську.

К. ЛЯДСЬКИЙ

Економіка Сталінщини й п'ятирічна перспектива розвитку її господарства

(у II варіанті)

Побудування перспективного плану роботи на декільки років уперед як у господарській її частині, так і в культурно-соціальній, що являє собою надбудову над першою,— повинне виходити з основних даних економіки. Тут план дістає свою базу, економічну й логічну обґрунтованість і гарантію доцільності й успішності виконання. Отже, перше завдання в побудованні п'ятирічного плану розгортання господарської й культурно-соціальної роботи на Сталінщині полягає в тім, щоб виявити оцю економічну базу, її основні фактори, взаємовідносини їх та вплив на хід окремих частин накресленої роботи.

Характерна особливість економіки Сталінської округи, як і всього Донбасу, що про неї вже говорилося не раз, це те, що в йому сполучені величезні природні ресурси для промисловости, з одного боку, і для хліборобства — з другого. Бувши в межах знаменитого Донецького антикліналу¹⁾, округа має запаси вугілля високої якості і запаси каоліну, мергелю і різних цінних глин. З другого боку, вона має величезну площу (738.861 дес.) придатної для сільсько-господарського промислу землі з вельми родючим ґрунтом; досить буває й опадів для того, щоб добре росли хліба (350-450 м. м. на рік і тільки в надто посушливі роки до 250 м. м.).

Яке ж маємо співвідношення між цими основними факторами, від чого залежить та наскільки стало це співвідношення і як впливають ці фактори на господарську округу?

Ще з другої половини минулого століття, коли пройшла Лозово-Севастопольська залізниця, у Сталінській окрузі почався швидкий розвиток кам'яно-вугільної та металообробної промисловости а також і будівельної промисловости. Повстала сила шахт і найбільші на всю Росію металургійні заводи. Після революції округа відновила й значно розвинула тут свої позиції, посівши одно з перших місць щодо продукційности не тільки в УСРР, але і в цілому Союзі.

Таку маємо огульну продукцію промисловости в окрузі, коли порівняти з УСРР і СРСР за 1927-28 р. (див. стор. 161).

Отже, в цінносному виразі промислова продукція округи ставить близько $\frac{1}{10}$ по всій Україні і $\frac{1}{50}$ по всьому Союзу, а щодо вугілля, то майже половину видобутку всієї України і $\frac{1}{4}$ Союзу. По цементу округа дає більш як $\frac{3}{4}$ усієї продукції України.

¹⁾ Злом земної кори, заповнений покладами та наносами в процесі утворення терпінської поверхні.

	По СРСР	По УСРР	По окрузі	Питома вага	
				До СРСР	До УСРР
Продукція всієї цензов. проми- словости в цін. виразі (міл. черв. карб.)	14520 ²⁾	2336,7 ³⁾	248,0 ⁴⁾	1,7	9,4
Добування кам'яного вугілля в тис. тонн	36095	19187,9 ³⁾	8692	24,2	45,3
Витоплення чавуну в тис. тонн	3460	2364,7 ³⁾	497 ³⁾	14,3	21,0
Вироблення цементу в тис. тонн	—	8,8	6,7	—	76,1
Випал коксу (тис. тонн)	—	3820,2	1919,4	—	50,2

Ясна річ, що маючи такий високий розвиток, промисловість відо- грає домінуючу роль в окроговому господарстві. З наведених даних видно, що тільки цензова централізована та місцева промисловість в окрузі, не рахуючи нижчецензової, дала продукції на 248 міл. карб. за той же самий рік; тим часом сільське господарство дало за 1927-28 р. продукції в цінносному виразі на 63,7 міл. карб., а разом — 311,7 міл. карб.

Отже, коли на результати господарської роботи округи за рік дивитися з загально-державного погляду, то маємо, що 311,7 м. карб. нових цінностей, які дала в загально-народне господарство робота Ста- лінської округи, — 79,6% припадає на промисловість і 20,3% на сіль- сько-господарський промисел.

Якщо трактувати результати роботи промисловости та сільського господарства з погляду того, скільки безпосередньо заробляє населення округи від першої і скільки від другого, то маємо таке. За 1927-28 р., промисловість округи, не беручи дрібної місцевої та кустарної, запла- тила робітникам та службовцям зарплати, за даними Статбюра, — 102.431.739 карб. Сюди ще треба додати побічні заробітки селянства, що їх воно має за небагатьма винятками на роботі на промисловість — 4.684 т. карб. за даними с.-г. податку. Разом, значить, населення заро- било від промисловости 107.115.739 карб. Тут ми враховуємо тільки саму грошову плату, що дає промисловість. Але, крім того, наявність промисловости в окрузі виказується і в збільшенні зарплати всіх робіт- ників та службовців, і в підвищенні с.-г. заробітку і т. інш., підносячи загальну кон'юнктуру цін і взагалі економіки округи. У населення, зай- нятого у сільському господарстві, заробіток від цього промислу безпо- середньо можна прийняти орієнтовно за 24.728.700 карб. Отже як в утворенні загально-державних цінностей, так і в утворенні добробуту місцевого населення промисловість являє собою основний фактор в окрузі, даючи до 81,2% результатів у цім напрямі (107.115 тис. із 131.844 т. карб.).

Таке співвідношення створилось було в минулому через стихійний розвиток дореволюційного капіталістичного господарства, де капітал, шукаючи найбільшого й найлегшого зиску, з більшою охотою і в біль- ших розмірах вкладали в промисловість, ніж у сільське господарство. Тимто повстає питання, чи не через те має таку невелику вагу сільське госпо- дарство, що воно недосить розвинуте в наслідок малих вкладань кош-

¹⁾ Перспективна орієнтовка на 1927-28 р. видання „План х-во“, стор. 50.

²⁾ Вісник Ст. України 1928 р. вип. III, стор. 138.

³⁾ Дані Стал. Статбюра.

тів у його. Але таке твердження диктують і природні умови округи. Зроблені нами обрахунки, яких ми тут за браком місця не подаємо, приводять нас до висновку, що коли б навіть максимально були використані найвищі реальні способи підвищення рівня сільського господарства та його прибутковості, коли б була використана вся придатна земля округи і були досягнуті надзвичайні на свою височінь пересічні врожаї Бельгії за останні 15 років (26,7 квінтала пшениці з гектару, або 177,5 пуд. з десятини), — то ми могли б довести прибуток від усіх видів сільського господарства (зернового, скотарства, тощо) приблизно до 356 міл. карб. Тут буде до речі сказати, що у п'ятирічному плані розвитку с.-г.-ва округи врожайність пшениці прийнято на кінець п'ятиріччя за 53,6 пуд. Якщо продовжити такий темп зростання врожайності, то ми через 18 років після останнього року п'ятирічки (цеб то через 23 роки після 1927-28 р.) матимемо врожайність 172,5 пуд. з десятини, цебто ту згадану вище максимальну врожайність.

Яка ж має бути на той час продукція промисловості? Виходячи з пересічного темпа розвитку централізованої її частини за п'ять років (12%) і беручи цей темп для тих же самих 23 років, маємо, що вартість її з 232,5 м. у 1927-28 р. через 23 роки становитиме 3150,6 м. карб. П'ятирічка намічає велике поширення місцевої промисловості (продукція з 1.205 т. карб. до 21.001 т. карб.) і через те дальший розвиток її продукції, після конструктивного періоду, обчислено за коефіцієнтом зростання централізованої промисловості. Вона має дати 161,4 м. карб. Продукція кустарної промисловості з 4,2 міл. карб. в останньому році п'ятирічного плану має дати 14,8 міл. карб. (беручи на увагу, що зростання її знижуватиметься, бо поступово ширитиметься постачання населення промисловістю). Разом уся продукція цієї промисловості становитиме 3,332,8 міл. карб. Уся продукція округи, і промисловості і сільського господарства, — 3,707,8 міл. карб.

Отож, використавши якнайбільше реальні можливості і досягнувши накресленого розвитку, — промисловість дасть 89,8% цінностей в окрузі і сільське господарство 10,1%. Питома вага основних економічних факторів ще дужче зміниться на користь першої. Промисловість у багато разів економічно вигідніша і через те має стати за основну ставку в розвитку господарства округи, бо вона має тверду базу в тих природніх багатствах округи, що про них була мова вище, які фігурують як загальні передумови в нарисі економіки округи.

Відзначимо деякі основні факти.

Нерв розвитку промисловості і найголовніша її частина — це добування вугілля. Наявність вугілля породжує другу велику галузь — металооброблення, а також живить і всі інші галузі промисловості. За даними Геологічного Комітету запаси такого кам'яного вугілля, що можна розробляти, становлять у Юзівському та Чистяківському районах 867.393 міл. пуд. матер. з економіки району Катерининських залізниць за 1922-24 р. видання 1925 р., стор. 56). Лагутин і інш. автори обраховують цей запас ще більше. Це означає, що коли ми розроблятимемо вугілля темпом 1927-28 р. (8.692 тис. тонн), то його вистачить для роботи на 1663 роки, а якщо округа стане його добувати стільки, скільки добула вся Україна 1927-23 р. (19,187,9 т. т.), то вистачить на 754 роки роботи. Треба при цьому зауважити, що гірничі багатства округи обслідувано далеко ще не цілком. Отже, промисловість повинна мати ведуще значіння в господарстві округи — це річ немінуча, економічно вигідна й доцільна.

У процесі розвитку господарства округи до планового періоду вплив цей можна побачити по всіх його найголовніших галузях. Наклада-

ючи свій відбиток на напрямок роботи всіх продукційних сторін його, вона ставить перед ним особливі завдання по видатковій лінії.

Населення округи конструюється, як у своєму соціальному складі, так і в розподілі по території, під виразним впливом промисловости. Збільшується робітниче населення і міста. Урбанізація округи розвивається таким темпом, якого не знають інші округи. В результаті маємо два великих, з швидким зростанням, міста і силу поселків міського типу: згідно з обліком ЦСУ (Україна, стор. 20) на Сталінську округу припадає найбільше проти інших округ число їх—57, дебіто 14,1% всіх таких поселків на Україні. А коли взяти і всі дрібні поселки, то їх буде далеко більше—158.

Місцева промисловість народилась і існує тепер головню як допоміжна галузь централізованої, щоб обслуговувати як безпосередню її потреби, так і потреби того населення, що працює в ній (будівельна галузь, виготовлення спецодержі, харчосмакова тощо).

Сільське господарство зазнає вплив промисловости в двох напрямках. З одного боку, в його вливаються кошти від промисловости, як у порядку загального піднесення фінансової кон'юнктури округи, що підвищує прибутковість сільського господарства, так і в формі приробітку селянства на її підприємствах (перевіз, чорні роботи тощо). Даючи кошти на розвиток сільського господарства, промисловість, з другого боку, являє собою найближчого споживача його продукції, стимулюючи тим його інтенсифікацію та розвиток тих галузей, що задовольняють потреби промисловости. А звідси—розвивається огородинство, молочарство, садівництво. Через це ж таки послаблюється економічний стимул розвивати тільки саме зернове господарство—поряд його розвиваються вигідніші галузі.

Вплив промисловости на комунальному господарстві помітно ясніше і тут він показовіший, ніж по інших частинах. Комунальне обслуговування робітництва ставить невідкладні завдання розвивати комунальні підприємства, водогони, освітлення, транспорт і т. інш. Житлове будівництво увиходить сюди як одна з найбільших галузей, і тільки наявністю промисловости та великих мас її робітників та службовців і обумовлюється те, що житлова криза в окрузі набрала найбільшої на всю Україну гостроти. Цим і пояснюється інтенсивне будівництво минулих років у всій комунальній галузі (трамвай, житла, водогони, лазні, то-що) і ще більше посилення його в майбутньому.

Обслуговування культурних потреб населення округи набирає своїх специфічних особливостей під впливом знов же таки тієї промисловости. По відділу народньої освіти повстає завдання підготувати кваліфіковану й розвинену робочу силу. Звідси—збільшення мережі шкіл другого концентру загального типу, утворення індустріялізованого типу їх, розвиток мережі профшкіл, індустріяльних, технічних, соціально-економічних, кустарно-промислових, шкіл гірпромуча, робфаків, вузів і т. інш. Наявність великих робітничих мас—ставить підвищені вимоги і перед загальною політосвітньою роботою.

Робота в справі охорони народнього здоров'я, крім того, що вона набирає великого масштабу, ще має через вплив промисловости і своєрідний напрямок, що відхиляється від загально-республіканського. Того висування на перший план профілактичних заходів, що покладене в основу всієї роботи НКЗдоров'я, у Сталінській окрузі неможна додержати, через велику масу робітників і текучість його складу: епідемічність округи, професійні захворювання і травматизм примушують віддавати лікувальним заходам не меншу увагу і не менше коштів ніж профілактиці. Широкий розвиток заходів робітничої медицини, де кошти місце-

вого бюджету становлять тільки 20%, вимагає того, щоб ув'язати ту й другу мережу.

Разом із цим наявність великого кадру хворих по страховій мережі, а також і незастрахованих робітників особливо заразних та епідемічних, робить ще скрутнішим становище мережі, що перебуває в безпосередньому віданні господарських і адміністративних органів округи.

Нарешті, і на бюджеті округи, як на фінансовому відображенні господарського укладу, відбиваються всі грошові наслідки впливу промисловости на все господарство. З одного боку, промисловість створює наплив великих коштів та населення в округу, через що збільшується прибутковість по лінії податкових джерел, а з другого боку, через ті ж саме причини, вона пред'являє значно підвищені вимоги до культурного та комунального обслуговування населення, до розвитку комунальних підприємств, транспорту, до посилення місцевої промисловости, що виробляє речі широкого споживання, і до обслуговування великих підприємств.

* * *

П'ятирічний перспективний план розвитку господарства Сталінської округи являє собою спробу накреслити розгортання основних відділів його, ув'язавши їх з викладеними вище основами економіки округи, а також і між собою. Через те загальні завдання розвитку господарства країни та його галузей, а також і культурної роботи запроєктовано з ухилом у бік специфічних особливостей і завдань округи, як округи промислової, де всі інші галузі господарства мають службове значіння.

Населення округи за п'ятиріччя має зрости з 761.452 у 1927-28 р. до 922.751, при чому сільське зростає з 361.697 до 413.234, а міське та робітничє з 399.755 до 509.517. Місто Сталін зростає з 143.637 душ до 199.245, а місто Дмитрієвське — з 71.278 до 91.340. Сільського населення більшає на 14,3%, робітничого на 27,3%. Питома вага сільського населення у всьому населенні округи становить у 1927-28 р. — 47,5%, а під кінець п'ятиріччя має становити 43,8%; міське та робітничє населення в 1927-28 р. — 52,5%, наприкінці п'ятиріччя — 56,2%. Отже, відповідно до загальних завдань і умов округи, накреслено певний і значний здвиг у бік індустріалізації населення та урбанізації краю; наприкінці п'ятиріччя округа урбанізується на 56,2%.

План розвитку *місцевої промисловости* побудовано, виходячи цілком з того, що вона має обслуговувати потреби централізованої промисловости (підсобні виробництва) — з одного боку, і задовольняти потреби робітничого персоналу її — з другого. Тим-то головну увагу і кошти повернуто на розвиток будівельних підприємств.

З усіх намічених капітальних вкладань у місцеву промисловість, а саме з 3.771,6 тис. карб., 81,5% (3.067 т. карб.) направлено в цю галузь. З решти 704 тис. карб. (18,7% всієї суми вкладань) — 280 тис. карб., цеб-то 40% направлено на швальну фабрику, що має своїм спеціальним завданням виготовляти сцєцодєжу для промисловости. 1929-30 року має початися будівання клінкєрного заводу з продукційністю на 12 міл. шт. цєгли; закінчиться воно протягом трьох років. Року 1931-32 має початись будівання вапнярського заводу з продукційністю на 180 тис. тонн; закінчиться будівання це 1932-33 р. Року 1932-33 почнуть будувати цєгельню, що в першу чергу вироблятимє 6 міл. шт. цєгли і доведє продукцію до 12 міл. цєгли. У результаті і відповідно до заходів коло поширення та механізації тепєрішніх підприємств та будівання нових, продукція місцевої промисловости має підвищити свою вартість з 1.205,8 тис. карб. у 1927-28 р. до 21001 тис. карб. у 1932-33 р. За-

гальна рентабельність підприємств за п'ять років має зрости з 484,1 тис. карб. до 1493,7 т. карб., деб-то на 308,5%.

Кустарна промисловість має за планом розвинутиись на 134% — з 6,4 т. кустарів до 8,6 т., збільшивши свою продукцію до 4.294 тис. карб. проти 2.976 тис. карб. відправного року. Кооперування їх збільшитись з 22,2% до 61,7%.

В обставинах Сталінської округи *сільське господарство*, його розвиток і шляхи цього розвитку набувають характеру та значіння промислово-виробничої справи. Розвиток промисловости округи, темп його в значній мірі обумовлюється розвитком сільського господарства. Цілком ясна річ, наскільки б полегшала та здешевилась робота промисловости, коли б вона могла мати всі потрібні їй с.-г. продукти на місці, в самій округі. Ресурси сільського господарства це завдання уможливають цілком. П'ятирічний план значно підвищує проти минулих років обслуговування сільського господарства в округі. З усіх планованих у п'ятиріччі коштів в сумі 350,1 міл. карб. — у сільське господарство має піти 45,8 міл. карб., деб-то 12,1%. З бюджету за п'ятиріччя з 1923-24 по 1927-28 р. на сільське господарство витрачено 1.391 т. карб., в наступному п'ятиріччі витрати бюджету по цій лінії накреслено на 3.592 т. карб., деб-то майже в 3 рази більше.

Виходячи з зазначених завдань і з намічених коштів, і побудовано план сільського господарства.

Як організаційно-технічну передумову для розвитку робіт у сільському господарстві, яка обумовлює правильний сівозмін і найбільш продуктивне господарювання, накреслено цілком закінчити землевпорядкування трудових і державних земель, а також накреслено здійснити ряд меліоративних робіт: викопати 352 колодязі, 54 ставки, зросити 2645 гект. городніх та садових земель, пісків і т. д. Щодо організації сільського господарства по суті, то тут план ставить завдання індустріалізувати його, для чого передбачає розвинути концентрацію с.-г. промислу та його машинізацію, що обумовлюють можливість і вищу продуктивність капіталовкладань у сільське господарство. За п'ятиріччя колективи мають охопити до 34,7% всіх господарств округи і 30,8% засівної площі округи. Поруч із цим, передбачається організувати садово-городню та молочарсько-скетарську округові спілки, розвинути мережу виробничих і кредитових товариств і зміцнити фінанси центру та периферії. Нижчі виробничі кооперативні об'єднання мають збільшитись на 581%, а охоплення ними господарств округи — з 6,3% до 71,6%. Мережа кредитової кооперації має розширитись на 16,6%, охопивши 100% господарств округи проти теперішніх 50%.

Щодо машинізації сільського господарства, то його обслуговування основною машиною — трактором — передбачається збільшити вдвоє, довівши число їх до 750 проти теперішнього числа 357. Отже, рілницьке господарство, маючи під кінець п'ятиріччя 559,4 тис. десятин засіву і одного трактора на 100 — 250 десятин, буде механізоване приблизно на 25%. Інших с.-г. машин побільшає також удвоє: 1932-33 р. проектується їх завезти на 1800 тис. карб. проти 950 тис. 1927-28 р. Число прокатних пунктів має збільшитись з 20 до 235. Нарешті, план намічає і електрифікацію села, проектуючи спорудити 15 електроцентрів, що даватимуть енергію — головню на виробничі цілі — 7.441 дворів, деб-то 10,3% усіх дворів округи в 1932-33 р.

Організацію окремих галузей сільського господарства намічено таку: уся площа засіву має поширитись на 20,8%, з 463,1 тисяч десятин до 559,4 тис. дес. У зерновому господарстві на першому місці має стати найбільш цінна та посухостійка культура — озима пшениця. Клин її буде

доведений до 139,8 т. дес. і 90% всього озимого засіву. Разом із житом (10.000 дес.) це становитиме 26,8% всього засіву. Яра пшениця, що боїться посухи, у питомій вазі своїй спадає з 38% до 22,9% (з 175,9 т. д. до 128,1 т. д.), а менш цінний, але потрібний як кормовий та експортний матеріал, ячмінь — спадає в питомій вазі з 27,1% до 17,5%. Чимало побільшає таких культур, що їхню продукцію потребує промисловість: картоплі побільшає з 9,5 тис. дес. до 19,6 т. дес., а питома вага її з 2,1% до 3,5%; городів та баштанів — з 10,6 т. д. до 16,8 тис. дес., питома вага з 2,3% до 3%. Через це саме збільшиться на 3750 десят. і площа садів, досягнувши 7.040 десят.; крім того будуть організовані на 1500 десятинах промислові поливні городи і це з теперішніми дасть 2200 дес. Щоб розвинути селянське городництво, передбачається щороку охоплювати контрактацією 600—800 дес. селянських городів.

У галузі скотарства план ставить такі три найголовніші завдання: збільшити кількість тягової сили в сільському господарстві, посилити постачання населенню м'яса, молока та інших продуктів цієї галузі сіль. господарства. У зв'язку з цим передбачається збільшити кількість коней і великої рогатої худоби на 25,1% (в тім числі корів на 26,3%), свиней на 84,4%, птиці на 85,4%, бджільництво на 53,1%; вівчарству, стабілізованому відповідно до умов господарства, дається м'ясо-вовняний напрям, щоб підвищити його продукцію.

Поруч з усім цим, накреслено ряд заходів, щоб поліпшити рослинництво і скотарство. Сортовий засівний матеріал буде доведений до 100%. Буде поширена оранка на зяб, збільшиться зерноочищення, протруювання, боротьба з шкідниками, тощо. У скотарстві передбачається дати населенню племінних сподителів (46 жеребців, 280 бугаїв, 580 кнурів, 441 баранів), організувати розсадники і низку показових заходів.

Відповідно до всіх накреслених заходів поширяться і число спеціалістів, що обслуговують с. госп. Передбачається організувати 4 агропункти, збільшити число агрономів з 55 до 233, число ветучастків — з 22 до 39 і збудувати 4 нових ветлікарні.

У результаті вся продукція сіль. госп. має збільшитись на 61,8% (з 34.300 т. дов. крб. до 55.542 т. дов. крб.), а товарова частина її на 80% (з 12.199 т. крб. до 21.961 т. крб.). Огульна продукція зернового господарства має збільшитись на 76,1%, усього рільництва на 67,7%, а врожайність підвищиться на 38,4%; товарова продукція рільництва зросте на 84,8%, продукція городництва на 79%, товарова його маса на 140%; задоволення робітничого населення підвищиться з 56,5% до 91,3%. Огульна продукція скотарства зросте на 45,7%, товарова його частина на 69,7%, задоволення робітників м'ясом, салом — з 23,3% до 36,7%, молоком — з 44,8% до 62,9%, яйцями — з 42,1% до 85,5% споживання.

Щоб надати селянському господарству економічної стійкості, у плані накреслено ряд заходів для розвитку вогнетривалого будівництва. Кількість вогнетривалих дахів дійде з 35,5% до 57,5%.

Найгостріша й найважливіша потреба в галузі *комунального господарства* це житлова криза. У місті Сталіні норма житлоплощі становить 4,4 кв. м. проти 6,1 кв. м. округових міст України. План передбачає збудувати 955.322 кв. метр. житлоплощі, і таким чином середня *фактична* норма у м. Сталіні збільшиться з 3,7 кв. метр. до 5 кв. метр., у м. Дмитріївську з 3,4 кв. м. до 5,15 кв. м. і по робітничих поселках з 3,73 кв. метр. до 4 кв. метр. на душу. Маючи на увазі велику текучість робітничого населення і те, що весь час є такі маси, які не мають постійного осідку — передбачається протягом двох найближчих років (1929-30—1930-31) збудувати для таких робітників 2 будинки в Сталіні.

і 2 в Дмитріївську. Такі будинки запроектовано і для Будьоновки, Петровки, Рутченкового. Нарешті, намічено збудувати нічліжні будинки в Сталіні та Дмитріївську, а в Сталіні ще й готель. З огляду на ту ж таки житлову кризу і на поширення масштабу та складність роботи адміністративних органів округи, передбачається збудувати в м. Сталіні Будинок Рад.

Усіх вкладань у житлобудівництво намічено зробити за п'ять років на 81.089,5 тисяч карбованців. При цьому має поширитись усуспільнений сектор цієї операції: 1932-33 року він виконуватиме мало не половину всієї роботи. Участь кооперації в будівництві збільшиться з 20% в 1927-28 р. до 41% наприкінці п'ятиріччя.

По решті галузів комунального обслуговування план накреслює такі перспективи. В електропостачанні: самостійних електростанцій, як вони здоровують енергію, не будуватимуть, натомість передбачається внутрішній розвиток мережі з током із станції Штерівки і з таким розрахунком, щоб довести електропостачання з 11,5 кв. годин до 27,7 кв. годин на душу в м. Сталіні і з 10,1 кв. годин до 25 кв. годин в м. Дмитріївську (пересічно українська в 1927-28 р. — 15 кв. годин, у 1932-33 р. — 25 кв. г. на душу).

Перспектива водопостачання, через те, що округа на воду бідна, поліпшується недосить від поширення мережі. У м. Сталіні споживання води має збільшитись з 0,53 відра до 1 відра на душу, у Дмитріївську з 1,1 до 1,6 відра. У зв'язку з переходом комунального обслуговування у робітничих поселках до місцевих рад, передбачається населення обслуговувати комунальними водогонами в Рутченковому, Будьоновці, Петровці, Чистяковому і т. д. Передбачається збудувати лазні в Дмитріївську, Рутченковому, Будьоновці, Петровці, Чистяковому, Щегловці. Щоб поліпшити переїзд робітників, накреслено поширити теперішню трамвайну мережу в Сталіні, сполучити це місто з Дмитріївським, розвинути автобусне сполучення між поселками. Поруч із цим передбачається здешевити комунальні тарифи на електроенергію з 17,5 коп. кв. г. до 10 коп., проїзд у трамваї з 20,4 коп. пересічно за кінець до 19 коп., одвідування лазень з 36,7 коп. до 25 коп. З фінансових причин вартість води знизити неможливо, і вона лишається на одному рівні протягом усього п'ятиріччя (1 коп. відро). Нарешті, накреслюється ряд заходів, щоб поліпшити санітарний стан міст і робітничих поселків: каналізація в м. Сталіні та Дмитріївську, печі на спалювання сміття в цих містах, криті ринки, асенізаційні валки; чимале місце надається упорядкуванню (брукування вулиць, влаштування тротуарів, зелені насадження). Протягом п'яти років передбачається витратити на впорядкування м. Сталіна 2.921 т. карб., Дмитріївського 2.604 т. карб., робітничих поселків 192,45 т. карб.

Обмежені фінансові можливості округи, з одного боку, а з другого, величезні завдання, що повстають через наявність в окрузі промисловості загально-державного масштабу і далеко виходять за межі сил округи—приводять до того, що цей сектор господарства округи, дарма що накреслено такі великі заходи та капітальні вкладання, лишається одним із слабких в перспективі, і комунальне обслуговування далеко ще не досягає належного рівня.

План постачання населенню товарів, ускладнений широкими вимогами промислового населення, накреслює значно поширити торговельну мережу, збільшивши усуспільнений сектор і разом із цим зменшивши ролю приватника. Число торговельних одиниць має зрости по робкоопах з 423 до 725, по сільській мережі з 225 до 295, по інвалідній мережі з 148 до 385; у зв'язку з цим у нове будівництво торговельних примі-

щень вкладається 3579 т. крб. Разом із цим накреслено збудувати 4 хлібозаводи з добовою продукційністю на 8,5 тисяч пуд., 2 фабрики-кухні з 55 їдальнями, ковбасний завод з продукційністю на 250 пуд. на день. Щоб посилити експорт, має бути збудовано кишковий завод і 2 альбумінних заводи. Держторгівля у своїй питомій вазі в обороті знижується з 11,5% до 5,7%, кооперація підвищується з 60,2% до 83,2%, приватник підупадає з 28,2% до 11,1%. Втягнення населення в товаропровідну операцію через кооперування має зрости так. Число пайовиків у робкоопах збільшиться з 36,7% дорослого населення до 60%, по сільській споживчій кооперації цей процент до дорослого населення збільшується з 26% до 48%, до числа господарств з 77% до 140%; кооперування інвалідів має збільшитись на 282%. Загальний оборот з постачанням населенню товарів (роздріб) зростає з 141.142 т. карб. до 205.642 тис. карб., цеб-то на 45,6%. Насиченість ринку має збільшитись на 20%: 1927-28 р. на 1 душу населення припадає 185 крб. роздрібного обороту, а 1932-33 року має бути 222 крб. Запроектовуючи такий розвиток товаропровідної мережі та обсяг її роботи, план, з другого боку, накреслює і шляхи її внутрішнього зміцнення та поліпшення роботи основного її агента, що має стати єдиним, — кооперації. Доводячи диференційований пай до 35 карб. по робкоопах, до 25 карб. по сільській кооперації і до 200 карб. по інвалідній, план проектує цим збільшити участь власних коштів в обороті робітничої кооперації з 16,5% до 48,5%, в сільській з 37,6% до 68%. Разом із цим через раціоналізацію роботи торговельного апарату знижуються націнки та торговельні витрати у процентах до обороту: по робкоопах націнки з 12% до 10,1%, витрати з 10,5% до 8,6%; по сільській кооперації — націнки з 10,5% до 10%, витрати з 9% до 8,5%; по інвалідній націнки з 10,7% до 9,8%, витрати з 9,2% до 8,3%. Нарешті, проектується розподілити мережу, зважаючи на економічну силу та особливості окремих районів округи.

У такому ж самому становищі, як комунальне обслуговування, перебуває й *шляхове будівництво*. З усіх шляхів округи (2061 клм.) — заможених 0,77%, проти 4,4% пересічно української. Вкладаючи в цю галузь в 3—4 рази більші суми, ніж у попередньому п'ятиріччі, передбачається протягом п'ятиріччя збільшити протяжність заможених шляхів з 16 клм. до 132, або 6,4% всіх шляхів, і додати штучних споруджень 2.846 пог. метр. Тим часом ясно, що брак заможених шляхів утрудняє і здорожчує роботу і продукцію місцевого господарства, хитає бюджетовий набір, знижує реальну заробітну плату, тощо, та такими ж самими наслідками відбивається й на державній централізованій промисловості.

По *культурно-соціальному сектору* в п'ятирічному плані відділи управління правового обслуговування й соціального забезпечення пророблено в бюджетовому розрізі, при чому операції в найголовніших їх частинах залишено стабільні або трохи тільки збільшені. Значно поширено лише операції соціального забезпечення, операції забезпечення інвалідних установ на 48%, персональні пенсії на 12%, пенсії інвалідам війни на 15%.

Інтереси промисловости та численного робітничого й службового населення, що обслуговує її, швидко зростання в наслідок цього великих міст і поселків робітничого типу — надають специфічного характеру завданням обслуговування населення по лінії *народної освіти*, не кажучи вже про поширення масштабу цієї роботи. Якщо, згідно з декретом від 25-XI 1924 р., за норму співвідношення семирічок до шкіл 1 центру прийнято 10%, то в Сталінській окрузі, через зазначений соціальний склад населення та потребу промисловости в підвищеному розвитку робітника — ця норма вже на момент шкільного перепису

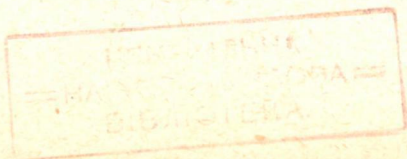
1927 р. була перевищена і оце співвідношення пересічно по окрузі становило 14,9%. З другого боку, промисловість потребує спеціального підготування кваліфікованої робочої сили. Ці моменти взято на увагу в плані народньої освіти поруч з загальними завданнями.

Поставивши, як центральне завдання, охопити 100% дітей шкільного віку в 1929-30 р., план передбачає розвинути мережу семирічок так, щоб відношення їхніх груп до груп 1 концентру становило на 1932-33 р.— 1:7. Маючи на увазі інтереси промисловости, передбачається індустріалізувати й агрономізувати 5% семирічок. Поруч із цим збільшується мережу технічних і соц.-економічних профшкіл з 1 до 4 при 10 комплектах, організується 2 нові кустарно-промислові школи з 5 комплектами. Крім цього, цю потребу мають обслуговувати також і школи ФЗУ та Гірпромуча, що входять у плани централізованої промисловости.

В інтересах сільського господарства збільшено число сільсько-госп. профшкіл з 3 до 6 і груп у них з 6 до 17. Мережу шкіл селянської молоді передбачається розгорнути так, щоб 1932-33 року в кожному адміністративному районі була своя школа. В кожній сільраді має бути по сільбудинку, число хат-читалень має збільшитись з 39 до 60. Розвиток мережі інших освітніх установ з фінансових причин поставлено на другу чергу, а на першій черзі стоїть якісне зміцнення їх. Накреслене поширення мережі установ наросвіти залежить від того, в якій мірі можна буде досягти внутрішнього зміцнення їх та підвищити якість їх роботи. Для цього план накреслює, як гарантію добору кращих робітників, підвищити зарплату по школах 1 концентру, лікбезах, лікмістечках і т. інш.—на 44%, довівши ставку до середнього заробітку кваліфікованого робітника, а по школах II концентру, профшколах, ВРШ II ст. і т. д. збільшити її на 37%. Господарсько-операційні витрати мають зрости за п'ять років на 28%, а учбове обладнання на 70%. Кожний сільбудинок матиме бібліотекаря й бібліотеку і буде вкомплектований з розрахунку 1 книга на громадянина від 12 до 45 років. Утримання 1 дитини по дитсадках доведено з 136 карб. 45 коп. до 167 карб. 83 коп., у дитмайданчиках з 32 карб. 25 коп. до 49 карб. 18 коп., у дитмістечках з 202 карб. до 325 карб. 27 к., у дитмістечках для трудно виховуваних—з 312 карб. до 436 карб. 66 коп. і т. інш.; утримання 1 комплекту по лікбезу—з 339 карб. 47 коп. до 534 карб. 24 коп.; утримання сільбуду—з 793 карб. 16 коп. до 1157 карб. 40 коп.; хати-читальні з 310 карб. до 455 карб. 95 коп.

У зв'язку з поширенням мережі установ передбачається нове будівництво та капітальний ремонт на суму 1.524.310 к. З них: 52,8% на школи I конц (803 тис. карб.), 15,8% на семирічки, 11,3% на профшколи, 8,3% на сільбуду, 4,5% на закриті дитячі установи, 3,5% на будинки робітничих підлітків, 2,5% на школи селянської молоді, 1,3% на Педтехнікум.

По лінії охорони народнього здоров'я найголовніша частина роботи безпосередньо направлена на обслуговування промисловости та її робітничого складу. З усіх призначених на охорону здоров'я у п'ятиріччі коштів (29,4 м. карб.), 79,8% (23,5 м. к.) становлять видатки на робітничу медицину. На сільську мережу з загальної суми видатків на охорону здоров'я передбачається витратити 20,1% (5,9 м. к.) за п'ять років. Таке становище залежить не тільки від розміру коштів, але й від розміру та неоднаковості потреб. Скупчене й текуче промислове населення потребує заходів боротьби з травматизмом, профзахоруннями і найбільш піддається епідемічності. Тим-то, також і в округовій медичній роботі лікувальна частина набуває більшу питому вагу ніж по інших округах. Мережу й заходи в перспективі намічається розвинути

так. По фонду меддопомоги число лікарень збільшується з 20 до 23, ліжок у них з 1311 до 1800 з таким розрахунком, що на 1 ліжку має припадати 107 застрахованих проти 123 на початок п'ятиріччя. Число амбулаторій збільшується з 64 до 74, вендиспансерів з 7 до 12, тубдиспансерів з 7 до 10, ясел (ліжок у них) з 257 до 300, консультацій з 15 до 22, дитячих майданчиків з 11 до 33. У м. Дмитріївському має бути дитяча поліклініка з їдальнею і 2 дит. колонії. Всі фельдшерські пункти будуть реорганізовані на лікарські, а останні на амбулаторії.

Число електролікарень збільшиться з 4 до 8. У зв'язку з підвищенням якості роботи збільшиться вартість окремих операцій мережі. Вартість утримання 1 ліжка в лікарнях підвищується на 23% (з 1060 до 1313). Вартість 1000 одвідувань в амбулаторіях і поліклініках на 25% (з 504 карб. 80 коп. до 630 карб. 35 коп.), 1000 одвідувань у тубдиспансерах — на 16%, з 896 карб. 85 коп. до 1044 карб. 85 коп. Ліжко в яслах дорожчає з 412 карб. до 466 карб. 83 коп. Харчування в оздоровчих майданчиках на 31,2%, інвентар на 10%; харчування в дитколоніях на 43%, інвентар на 10%.

По сільській мережі число лікарень має збільшитись з 14 до 16; ліжок у них з 295 до 325. Фельдшерські пункти будуть перетворені на амбулаторії, одна амбулаторія на поліклініку. Число амбулаторій має збільшитися з 34 до 38, зубкабінетів з 9 до 18; кількість населення на 1 ліжко зменшується з 1261 до 1235; відкриється 1 тубпункт, кількість шкільних санітарних організацій збільшиться з 21 до 50, організується 10 нових дитячих оздоровчих установ, 3 проф. дитячих амбулаторій. Патронат збільшиться з 20 до 60 дітей, буде засновано 2 будинки матери-пролетарки. Число сан.-бак. лабораторій збільшиться з 3 до 6; засновується 4 дез. пункти, 2 щепильних загони, 2 епід. загони, 2 оглядних пункти. Ряд заходів для зміцнення та поліпшення роботи мережі характеризується збільшенням коштів, асигнованих на цю роботу. Вартість ліжка збільшується на 21% (з 862 карб. 05 коп. до 1044 карб. 67 к.), амбулаторного одвідування на 32% — з 48 карб. 05 коп. до 63 карб. 65 коп.

Як продукційні галузі господарства Сталінщини: населення, сільське господарство, місцева промисловість, комунальне господарство, так і видаткові операції його з обслуговуванням населення комунальними послугами, культурно-соціальними установами та заходами — в плані на п'ятиріччя побудовано під знаком переважного значіння промисловости в окрузі і являють собою, в рамках можливости для даного часу, план індустріалізації всіх цих галузей господарства округи.

Природна річ, що й бюджет округи неминуче довелося будувати в такому ж самому напрямі. Передусім, величезне його збільшення з 13,5 м. карб. у 1927-28 р. до 24,5 м. карб. в 1932-33 р. пояснюється ростом промисловости, при чому раптове підвищення в 1929-30 р. з 16,5 м. карб. до 23,9 м. карб. дають кошти промисловости, що мають вступити до місцевого бюджету згідно з законом від 10-X 1928 р. про впорядкування робітничих поселків. Потім того, під тим же самим впливом значно перебудовується й зміцнюється природа бюджету. У попередні роки бюджет будовано головню на податкових прибутках, а господарські джерела відігравали невелику роль. 1923-24 року податкові прибутки становили 59,5%, неподаткові 38,6%. Надалі питома вага перших збільшується до 61,4%, других спадає до 31,5%. У видатковій частині головну масу коштів направлялось на культурно-соціальні потреби, вкладання в господарську базу були незначні. В останньому році п'ятирічки на промисловість витрачено 1,7%, ком. господарство 8,2%, ком. підприємства 12,4%. Завдання в справі комунального та іншого об-

слуговування промислового населення примусили зробити великі бюджетові вкладання в господарську частину. Отже, у плані бюджету на п'ятиріччя вельми розвинуто неподаткову частину, а у видатковій — збільшено ролю господарської бази бюджету. В останньому році податкові прибутки мають становити 67,3%, неподаткові — 31,7% в огульній сумі бюджету при великому зрості „інших“... Видаткові асигнування по соціально-культурній частині збільшуються на 48%, по господарській на 169%.

Звичайно, результат вкладання в господарську частину не може цілком виявитися в той же самий п'ятирічний період, наколи передбачено зробити в нього великі вкладання, через що й затримується в цей період ріст питомої ваги прибутків з цих джерел. Однак, прибутки ці все ж таки зростають в $2\frac{1}{2}$ рази, участь податків спадає на 13,3%. Треба при цьому зазначити, що в попередньому п'ятиріччі ренту зачислялося до неподаткових прибутків, а в планованому п'ятиріччі її зачислено до податкових. Якщо в підсумках зробити відповідну поправку, то матимемо, що за все плановане п'ятиріччя податки становлять 49,9% прибутків, а неподаткові — 26%.

У результаті, у плані накреслено тверду лінію на зменшення податково-бюджетових вилучень у населення, порівнюючи з тим, що йому дає бюджет.

Припадає на душу населення

	1928-29 р.	1929-30 р.	1930-31 р.	1931-32 р.	1932-33 р.
Податкові вилучення	1254	1311	1362	1408	1437
Витрати бюджету на 1 душу	20.10	27.65	25.04	26.36	26.64
% вилучення до витрат бюджету	62,3	47,4	54,3	53,4	53,0

Якщо візьмемо фінплан, що обіймає собою всі кошти, надані в округове господарство, незалежно від їх джерел і розпорядчиків — бюджет, довготермінові позики, кошти госпрганів, ініціатива населення, держбюджет, спец. кошти і кошти громадських організацій, — то загальна їх сума становитиме 353.528.046 карб. за п'ять років. Розподіл їх по галузях господарства має такий же самий промисловий ухил. З усіх цих коштів направлено: 23,2% на житлобудівництво, 14,9% на соціальне страхування, 12,1% в сільське господарство, 10,4% на комунальне господарство, 9,5% на народню освіту, 8,5% на охорону здоров'я, 4,3% на вогнетривале будівництво, 3,8% — адміністративні установи, 2,1% на шляхи сполучення, 2% на торгово-промислове місцеве будівництво, 1% на місцеву промисловість, 0,5% на сільську електрифікацію, 0,4% на соціальне забезпечення, 0,3% на відділ праці і 7,5% — інші витрати.

Найвищі проценти дають, як бачимо, ті видатки, що йдуть на потреби, які головню або й цілком зв'язані з промисловістю. Загалом беручи, на такі відділи припадає більш як половина всієї суми видатків — 51,5% (житлобудівництво, соц. страхування, комунальне господарство, торговельне будівництво, місцева промисловість).

В решті частин масштаб видатків і їх напрям також у значній мірі обумовлюється впливом промисловості; вплив цей, як ми бачили вище, позначається на будуванні всього господарства округи.

І. С. РОМАНЕНКО

Основні ідеї та принципи пляну підвищити врожайність у Чернігівській окрузі

Нову постановку питанню про врожайність з агрономічного погляду дав відомий проф. Вільямс у своїй науці про заміну парової системи хліборобства польово-луголісовим комбінатом. У своїй науці більшу увагу при цьому він віддав проблемі про сівобороти, комбінати травозерновий, луговий і траво-проорно-технічний.

Висунута проф. Вільямсом вимога замінити парову систему хліборобства травопільною править для Чернігівської округи за агрономічну підвалину для організації сільського господарства для цілого ряду меліоративних, лісокультурних і землевлаштівних заходів по окрузі.

Справді, сама вже господарська дійсність кличе відкинути застарілу систему, бо врожаї коштують дорого, продукція ще стихійна, населення байдуже, бо через парову систему не сподівається поліпшити своє землеробське становище, тощо. З другого боку, на Чернігівщині маємо переможне поширення травопілля, що також є один з чинників можливого здійснення в нас Вільямсової науки. Це передумовини на Чернігівщині.

Згадану доктрину також можна гаразд ув'язати з вимогами енергетики, що має не аби яке значення у проблемі локалізації. Як каже проф. Вільямс, продукувати корми на лугах (траво-проорно-технічний сівоборот) дешевше, ніж продукувати на полі, у 5 разів, обробляти ріллю (плуг Сакка з передплужником) у травопільному сівобороті—у 2-3 дешевше ніж у паровій системі.

Слід зазначити, що в діалектичному аспекті, організуючи територію на згаданих угорі засадах і усупільнюючи до того ж всі елементи продукції зі соціально-економічного погляду, цілком можливо безмежно збільшувати врожаї. Єдина перепона цьому—це доплив проміястої енергії.

Не вдаючися у досліди агрономічної основи цієї системи (що вони глибоко-наукові про це свідчить авторове ймення), констатуємо, що доктрина проф. Вільямса дає для більшої частини Чернігівщини наукове обґрунтування пляновому розвитку сільського господарства.

Однак, зазначимо, що коли пристати на згаданий плян з усіма подробицями—виключивши проорні з польового сівобороту, не обернувши травняні поля під озимину, то не здійснити його навіть протягом періоду генерального пляну.

Та приставши на його, треба розв'язати вже з іншого—кількісного й якісного погляду зполучні з цим проблеми; це власне проблеми, як меліорувати, влаштовувати землю, які мають бути сівобороти, які вибирати лісокультури, як колективізувати, то-що.

Прим., конче треба меліорувати паралельно з землевлаштуванням, одночасно беручи до уваги потребу щільніш зв'язуватися з темпом і територією колективізації. Сівобороти слід сполучати в луго-польові комбінати: ступневий перехід з проорних культур до лугових сівоборотів повинен форсувати обсяг і темп меліоративних робіт. Колективування лісів, меліорація їх, ліси місцевого значення, усе це залежить у своєму розвитку від матеріальних запасів живлення рослин по рельєфу—ліси на водорозділах, луки в долинах, оранка на терасах.

А в тім, слід застерегти від примітивно-топографічного застосування Вільямсової доктрини. Так роблячи, це означало б бути кращим від папи католиком.

Головне в доктрині—це розподіл плястичного матеріалу для рослин; рельєф же умовина для того чи іншого його стану: нагромадження збереження й використання.

Своєю чергою ця умовина звязана, зосібна, з геологічно-грунтовими чинниками, що визначають і ту функцію, для якої вони є вивідні.

Беручи сказане на око, для Чернігівщини зосібна має першорядне значення власне залісування абсолютно лісових вгідь, головнo ж, піскуватих і напівпіскуватих. Це треба робити на водорозділах, на схилах що безпосередньо прилягають до долин річок, на поширених площах, а також на залужених у Північному піскувато-багнистому районі, і в Західному районі Наддніпровських і Наддеснянських пісків, районів зниженого рельєфу в окрузі.

Питання округової культури модифікуються по лінії заливних лугів, абсолютних лугових вгідь, суходолів—переважно лугових вгідь, і багнистих лугів, меліоративно-лугових вгідь. Додаємо, що проблема меліорації в окрузі лугів, у смузі чи на межі області засолення й розсолення, на місці великого льодовика, за Гедройцем, ще не має остаточної теоретичної вивершености, дарма, що маємо цінні гідро-геологічні досліді проф. Опокова. Це, своєю чергою, висуває ряд задач досвідного порядку.

Нарешті, області відносно-підвищеного рельєфу—центральный напівглинястий напів-піскуватий район з великими плямами деградованих чорноземів і лісових земель, маючи переважно найбільш зорані й вигідні площі польових культур, не потрібно їх залісувати; це тому, що маємо сприятливий водний режим на Чернігівщині, оскільки місцями не далеко від поверхні є ґрунтові води та є достатня кількість атмосферних опадів—саме 523 м-м. на рік.

Є ще одна особливість Чернігівщини—це величезний масив піскуватих ґрунтів—район Наддніпровських і Наддеснянських пісків. Розв'язати проблему пісків по лінії схилів можна, розв'язуючи проблему абсолютних лісових вгідь; що ж до орних і досить заселених площ, то це проблема піскуватого й напівпіскуватого господарства, господарство сидеральної системи хліборобства з вернисонцем і раделюю, а також і з проорними культурами, головнo з польовою картоплею. Тут головною ознакою культури—є вимога безупинного біологічного зв'язування ґрунтових запасів від вимивання. Та великий вжиток вернисонця (і се-раделізація) на зелене угноєння можливо утворить помалу-малу умовини для травопілля (Шведська конюшина).

В кожному разі в макромаштабі треба трактувати цілу округу, переважно, як луговий співучасник Союзного польово-луго-лісового комбінату. Очевидячки, через цей природно-історичний чинник форсувався розвиток скотарства і прискорено посувалось травопілля за останній час в окрузі. Щодо хронологічного виконання, слід вважати на близьке майбутнє можливість реалізації травопілля, що є само собою чинник вирішального значення. Слід також рішуче йти в бік проорних на лугах культур. Відповідно до швидкого зростання потреб господарного населення, потрібно різко посилити меліоративні роботи, що мають, за попереднім варіантом округової п'ятирічки, ввести під лугові культури до 20 тис. гектарів. Також зі землевлаштуванням.

Колективізація повинна бути регулятором територіального розміщення й меліорації та землевлаштування, при чому не треба відмовлятися од зв'язаности на подальший період і з районами більш товарових культур.

Абсолютно лісові вгіддя, що їх тепер посідає населення, яке головнo живе з легального й напівлегального нищення лісів, треба їх забезпечити від винищення. Треба, забезпечивши організаційною й креди-

товою допомогою, організувати переселення цілісіньких земельних громад; це підтримує тепер і населення.

* * *

З економічного погляду беручи справу, закінчені формулювки про взаємозалежність дають Е. І. Квірінг, Е. Ф. Ліскун, та П. І. Лященко.

За Квірінгом, проблему врожайності не можна розглядати ізольовано від проблеми економіки; врожай, в умовинах товарного господарства, передусім залежить од економіки. На прикладі останніх років чимало разів переконувалися в тому, що економіка, насамперед політика цін мають величезне значення для розвитку витворчих сил сільського господарства.

Проф. Прянішніков¹⁾ довів, що в Європі почали широко вживати мінеральні угноєння тоді, коли ціни на пуд угноєння припали на ціни з пуда збіжжя. У Німеччині азотові угноєння коштують 50—65% ціни пшениці, 67—75% ціни жита. У нас, коли знижено ціни на мінеральні угноєння, відчувся гострий брак мінеральних угноєнь замість попереднього достатку.

За Ліскуном²⁾ „нужно иметь необходимые стимулы для применения высших, интенсивных технических приемов.

В этих стимулах заключается суть вопроса о возможном поднятии урожая. Даже в этом случае, если увеличившиеся затраты производства при интенсификации будут оплачиваться с эквивалентным эффектом при реализации товарных ценностей, нет стимулов к интенсификации. Нужен избыток.

... Дания платит за кормовую единицу в 3,9 раз меньше, чем вырывает за молоко, полученное из этой кормовой единицы.

...Но современное финансовое состояние диктует необходимость соблюдать в узких границах повышение цен на зерно и понижение их на промтоварах.

...Приобретает огромное значение не только стимулирование на полях высоких урожаев, но и использование полученной массы урожая.

...В грубых кормах, при их оплате продуктивными животными, мы нашли бы несколько более, чем второй урожай зерна.

Только более правильно организованное хозяйство, при котором работа с. хоз. растений заканчивалась бы работой животных, способно укрепить нашу экономическую мощь“.

За Лященко³⁾ „все результаты агрономической работы, как и работы кооперации будут разбиты жизнью, если налицо не будет еще одного самого существенного для товарного хозяйства условия его технической реконструкции—экономической выгоды“.

В конечном счете, решающим в деле применения того или иного агрономического мероприятия моментом является экономика, экономическая выгода мероприятия; цена и соотношение цен решает вопрос.

Нет ничего ошибочнее тех доводов, которые приводятся апологетами технических улучшений и повышения урожайности (к удивлению иногда даже экономистами), что повышение урожайности выгодно при всех ценах³⁾“.

Переходячи до округових координат, можемо підкреслити залежність сильного зниження в зростанні площ під горохом у 1927 р., як

¹⁾ Пути сельского хозяйства 1928 р., № 7.

²⁾ Пути сельского хозяйства 1928 р., № 9.

³⁾ Экономическое Обозрение 1928 р., № 10.

наслідок низького індексу цін на горох в 1926 р.; залежність ця мала збільшитись через низьку врожайність 1926 р. Задовільні маємо взаємини між змінюванням площі й індексом цін по жити, вівсу й картоплі. Слід взяти на око і взаємини індексів в одному році по різних культурах.

Несприятливий минулими роками стан індексу на горох з'ясовує нам, чому його площу ще й досі не відновлено.

Щось подібне досить помітно й по вівсу—товаровій культурі Чернігівщини.

Проте, ще більший негативний вплив від згаданого виявляють місцеві торггоспозації, порушуючи розпорядження центру по лінії регулювання ринку; саме тут можемо цілком застосувати формулу т. Орджонікідзе: „чертовское запаздывание с выполнением наших решений, или полное игнорирование этих решений, или извращение классового содержания“.

У той же час слід констатувати, що економічні чинники, впливаючи на ціни сіль-господ. продукції поточного року, які повинні відбитись на засівах поточного року, є цілком сприятливі; рівно ж сприятливіші чинники щодо врожайності, яка має бути пересічною чи близькою, коли політику максимального сприяння не перекирчуваватимуть. І основна теза з економіки врожайності—це вдержати цю сприятливу кон'юнктуру, розгортати на це місцеву ініціативу різними побічними заходами.

Інша економічно-методологічна теза—дбати й складати одночасні пляни підвищити врожайність у рослинництві, підвищити продуктивність у скотарстві і виробництво технічних культур.

Нарешті, до цієї ж групи треба віднести вимогу прямувати до високої врожайності. Це здійснюється і поширенням засівної площі, і чергуванням та змінюванням культур, що, по-перше, впливає від великого проценту толочних площ та, по-друге, зв'язане з наростанням перспектив дійсного переходу сіл з влігштованою землею до травопілля.

Далі, у площині широко агрикультурній, головне—це найактивніша участь цілого загалу в боротьбі за високий врожай. Та треба використувати цю громадську енергію й спрямовувати її відповідними організаційними каналами. Тому могутній чинник щодо цього—робота вчительства Чернігівщини, де школи добре охоплено; опріч того слід збільшити організацію шкіл, що тепер ще відсталі як з кількісного, як і з якісного погляду; також треба звернути увагу й на зимові школи селянської молоді. Ось це ті власне задачі, що їх слід поставити на карб. Окр. Відділу освіти.

Сюди ж зарахувати треба могутню армію сільсько-господарського пролетаріату: пастухів лісорубів, сплавників, робітників з радгоспів—як добрі кадри для профспілкової агроботи.

Організувати досвідників-селян, виробничі у сільземгромадах наради, в кооперації—питання агрикультурні переважно для земорганів, зем-агрономії.

Нарешті, на Чернігівщині має бути поширена сіль.-госпосвіта, бо є всі підстави й умовини організувати лісопромислову школу; по системі високої сіль.-господ. освіти треба збудувати сіль.-господ. інститут, чи політехнікум з агрономічним, землевлаштивним, лісоекономічним і зоотехнічним факультетами.

Вельми важливе місце мають проблеми досвідної справи й агромережі. Що до цього, то на Чернігівщині не цілком гаразд: вона бо через мозаїчність ґрунту має 6 досвідних станцій, з яких одна тільки працює на території округи та й та (Чемерська досвідна станція) працює нещодавдо і до того ж у надзвичайно важких обставинах, бо бракує

устаткування й інших матеріально-культурних умовин. Треба опріч того доповнити досвідні установи Чернігівщини, частично відділ Чемерської станції, саме: по місцевому вівчарству при племенній вівчарні — волош. вівці, по культурі валеріяни, тмину й інших лікрослин; по культурі цибулі, огурців та інших інтенсив. культур; частинно треба доповнити нові досвідні організації — досвідну ферму при племшкілці, поліської худоби при політехникумі.

Для луго-багнистих культур потрібно організаційно зміцнити Буровське багнисте досвідне господарство, поширити його роботи, і найхутчіш організувати Губіцький опірний луговий пункт.

Що до агромережі, то першою чергою слід краще організувати й устаткувати агропункти, роз'їзди агроперсоналу.

З кількісного погляду слід поширювати кустові колективи, земельні громади, кооперативну агрономію та інститут стажорів; інститут поширювати треба головно по лінії колективних досвідів щодо території та їх об'єктів.

* * *

З організаційного, вузько кажучи, боку, головну увагу слід звернути на отакі моменти:

1) вживати порайонних комплексних заходів, об'єднувати пляни, як горизонтально по всіх організаціях та установах, як і вертикально — по кожній важливій галузі господарства. Щоб мати якнайбільший ефект, треба дійти організаційно рівноцінних умовин: плян (одночасово) одночасно здійснювати і повнотою охоплювати. В картопляному районі треба конкретніше опрацювати питання про поточне використання і в засівообороті картоплятини, питання про сорт, кооперування й агрикультуру картоплі;

2) встановити щільний зв'язок між усіма заходами, планово підходити до кожного заходу і забезпечити плян до дрібничок. З цього погляду ми хибуємо: на зривання посилення вернісонця й травосіяння, на брак насіння, запізнювання і брак мінеральних угноєнь; ми перманентно запізнюємося з кредитами, насінням, тощо.

Самостійне значення мають агромінімуми, які, спираючися на закон, можуть мати вирішальне значення; прим., треба вимагати від землекористувачів гарантувати той чи інший рівень продуктивності праці.

Треба також встановити агромінімуми: простіші чи складніші, залежно від теперішнього стану в господарстві, від чергових заходів підвищити господарство на наступний щабель його розвитку, від того, як високо організовано колективне землекористування.

Один вже поділ користувачів землі з погляду їхньої земельної влаштованості встановить 2 щаблі в агромінімумах: високий і простий. Високий щабель — нашарування на простий частинно нових якісних вимог, частинно кількісних побільшень, успроможе самозабезпечитись удосконаленими засобами, щоб далі підносити господарство. Потомне нашарування — це частинні функції суспільної продукції і відвищення на високий щабель продуктивності на своїй території. Високий вже щабель — подальше нашарування функцій суспільного значення, та виконання у продукції провідної ролі.

На поліській нараді з прекрасною, з приводу цього, доповіддю виступав тов. Степаненко О. Д. У доповіді накреслено таку схему агромінімумів:

Агромінімуми 1 щаблю для всіх господарств (як селянських — індивідуальних і колективних, як і державних, кооперативних,

громадських): а) поширювати засівну площу, втягуючи на це під обробку малопродатні землі, меліоруючи ці землі найпростішими заходами (проведення рівчаків, вирівнювання поверхні, то-що). Збільшувати засівну площу слід збільшуючи оранку парової площі під культури відповідно до особливостей ґрунту, потреб у кормі, то-що, б) очищувати й сортувати все засівне зерно, очищувати плем. конюшину (клевер) від кускути, в) протруювати засівне зерно формаліном, мідяним купоросом, г) боротися з бур'янами польових культур, обкошуючи міжнижки й бур'янці до квіту на незасіяних площах; спалювати відходи бур'янів кускути після конюшини; нищити берізки в засівах конюшини й буркуну, опалюючи, обкопуючи плями кускути, д) забороняти пасти худобу по озимині, ж) орати під зяб та лушити стерню, з) давати зелене угноєння під озимину й картоплю на легких ґрунтах та конюшину на, б. звязних ґрунтах, і) вводити раціональні способи зберігання й використання гною, вводити торфу на підстилку і для компостів, к) поліпшувати якомога утримування й годівлю худоби, л) боротися з шкідниками садків та городів, м) регулювати випас на лугах та вирівнювати їхню поверхню.

Агромінімуми другого шаблю для всіх землевлаштованих сіл, земельних громад, виселків і для колективних об'єднань з громадським засівоборотом. Окрім агромінімуму першого шаблю треба вжити: а) ввести кормовий і проорний клин як ознаки суспільного (сівообороту) — у перший рік користування в нових межах; б) засівати вернисонце (люпін) під зелене угноєння на піскуватих ґрунтах під пшеницю і пожнивне під картоплю, організуючи власну продукцію для самопостачання (люпінового) насіння вернисонця; в) засівати корнеплоди — буряк, моркву, турнепс, маючи на увазі забезпечити всеньке молочне стадо; цей пункт слід поширити і на молочарсько-кооперативні товариства, що не входять у число згаданих в горі об'єднань; г) увести сортові масиви; д) увести рядові засіви; е) використати мінеральні угноєння під картоплю; ж) меліорувати багнища, упорядкувати і заріблювати ставки; поліпшувати луки, сіючі трав'яну сумішку; з) влаштовувати випаси та забезпечувати громадських продуцентів відповідною кормовою площею.

Агромінімуми 3 шаблю — для всіх радгоспів, а також статутних колгоспів (комуни, артілі, т-ва з громадською обробкою). Окрім першого й другого агромінімумів треба: а) організувати поля, розмножуючи сортове насіння та сортову картоплю;

б) організувати продукцію насіння кормових корнеплодів для господарств з першим і з другим агромінімумом; в) цілком ліквідувати толоки й чисті пари; г) організувати лугові сівообороти; д) організувати присадибні (люцерники) вернисонячники.

Агромінімуми 4 шаблю — для об'єднань і господарств, які мають провідне значіння щодо колективізації і розвитку сільського господарства на високій технічній базі. Саме треба механізувати й тракторизувати; організувати машини й тракторні бази, а також ремонтні майстерні; б) організувати індустріальні підприємства по переробці сільсько-господарської продукції і допоміжних матеріалів, лісорізні, цегельні; в) організувати ряд досвідних і насінньових господарств розмножування елітного матеріалу для господарств з полями розмножування.

Нарешті, треба підкреслити ще одну організаційну рису — власне потрібно революційніше здійснювати накреслені заходи, про що вичерпно говорить тов. Шефлер. Слід перейти в пляновий, рішучий революційний наступ по цілому сільському господарстві, щоб всією силою державного апарату, партійної, професійної і кооперативної громадськості утворити

справжній велетенський зрух у розвитку витворчих сил нашого сільського господарства¹⁾.

* * *

Питання про технічні прийоми підвищувати врожайність — угноєння, насіння, обробка, то-що є собою складові елементи загальних економічних умовин, тому обсяг і порядок їхнього чергування повинен впливати з того впливу, який виявляє одержуваний технічний ефект, як компонент у валовому прибутку. Так, коли технічний ефект дорівнюється, скажімо, 10 пудам збіжжя, то його господарський вплив з'ясовуємо, підраховуючи вартість додатку зерна (попудної ціни — мінус видатки на одержання й реалізацію, що падають на пуд, і видатки введення технічного прийому), вартість сортового насіння, додаючи сюди ще вартість користування з рядової сіялки, то-що. Межею на це є тут суспільно-потрібні видатки на застосування технічних прийомів: чи на знання, чи на засоби продукції, машини, або кредити до них, сортове насіння, угноєння. Та лише детальний облік усіх компонентів і значення кожного технічного прийому в їхньому ряді може гарантувати плян, як од фантастики добродушної непередливості, як від вузькості скупенького скептицизму.

Важливою задачею, в межах, обумовлених згаданими міркуваннями, і в межах локалізації культур, згідно з найсприятливішими умовами у вгіддях лугових, лісових, чи орних, є: вибрати товарів культури і технічні прийоми підвищити їхню врожайність.

Перша задача, які саме вибрати товарів культури (в орних вгіддях), досить ясно вираховує у такій таблиці Поліська Обласна Досвідна станція.

№№ за чергою	Назва прийому	Культ. фонд	Гурт. приб. з дес. в крб.	Продукц. ви- датки на десят.	Умовно чистий приб. на десят	Чистий приб. на 1 десят.	Сплата роб. дня
1	Оз. жито	—	56,42	108,23	— 9,91	—52,86	—0,27
2	Оз. пшениця	—	99,20	121,29	+ 26,05	—22,09	+0,64
3	Яр. пшениця	—	80,63	115,44	+ 9,44	—34,81	+0,25
4	Ячмінь	—	62,99	114,12	— 4,05	—51,13	—0,10
5	Овес без угноєння	—	54,85	57,23	+ 25,70	— 2,38	+1,98
6	Гречка „	—	39,08	51,28	+ 12,70	—12,20	+0,60
7	Просо 1200 пуд.	—	80,45	131,89	+ 16,53	—51,44	+0,29
8	Картопля 1200 прд.	—	200,10	171,93	+101,67	+28,17	+1,45
9	Конопля (беззмін)	2500 гною	237,84	236,15	+131,08	+ 1,69	+0,98
9-а	Конопля в 2-х пол. сівообороту.	„	237,84	206,21	+156,70	+31,63	+1,20
10	Льон на волокно	—	154,82	127,47	+113,80	+27,35	+1,25
10-а	Льон на насіння	—	53,32	53,35	+ 23,07	— 0,53	+0,93
11	Конюшина (клевер) на сіно .	—	—	—	+ 61,71	+40,47	—

Таблиця, безперечно, свідчить, що переважно товарів культури це конюшина, льон (на волокно), картопля й конопля. Решта культур, очевидно, держаться в господарстві з комбінованих міркувань, з огляду на їхнє споживне й кормове значення, з огляду на розподіл робіт у часі, що різноманітність культур може бути страховкою на врожай, тощо.

¹⁾ „Пути с. хозяйства“ 1928 р. № 8 стор. 88.

Що-ж до технічних прийомів, які не викликають сумнівів в їхній життєздатності, як з погляду технічно-економічного ефекту, як і з погляду темпу засвоєння їх у сільському господарстві, то на підставі досвідів Поліської станції є ось які:

А. а) На піскуватих ґрунтах, у культурі картоплі: треба вживати 10 пудів сірчано-кислого амонію до 1200 пуд. гною; б) вживати 40 пудів муки вернисонця (люпін); в) вживати вернисонця (люпін) по жнивях, г) вживати поліпшеного сорту — рання роза, деодара, парнасія, Вольтман; д) вживати гною так, щоб давав ефект від пуда 4-5 пудів картоплі.

Б) Для культури жита на тих-же ґрунтах: а) вживати використовуваний картоплею пар; б) вживати вернисонце (люпін) й отаву середлу на зелене угноєння в пару; в) 10 пудів сірчано-кислого амонію в угноєному й неугноєному сівобороті, та г) очищати і протруювати засівне зерно.

Власне кажучи, на піскуватих ґрунтах у польовому сівобороті тільки культура картоплі є товаровою культурою, що припускає чимало методів збільшити рентабельність урожаю; і тут під кожним поглядом — це монопольна культура піскуватих ґрунтів.

Культура жита (див. таблицю) має від'ємний знак, а культуру льону й коноплі переважно треба звідци винести в лугові вгіддя, де, за даними Рудня-Радовільської Станції, їхня врожайність є поважніша за врожайність у полі, ба навіть на конопляниках; а до речі кажучи, ці конопляники проковтують гори гною, як розплату за недбайливе ставлення до раціонального сівобороту.

В) На глинястих і напівпіскуватих ґрунтах культуру картоплі значно збільшують прийоми, зазначені в п. А — а, б, г, і д — для піскуватих ґрунтів, і крім цього азотово-калійні (12,5 пуда салітри + 9 пудів калійної соли) і цілковите мінеральне угноєння. У складі урожайніших сортів місце Вольмана посідає Меркер. Щодо жита, то тут визначається роля конюшинового (клевер) пару, що дає безпосередньо високий ефект на житі, яке наростає при цьому в потонних сівоборотних ротаціях; роля конюшинового (клевер) пару також визначається своїм впливом на інші культури. Проте, даний стан жита суперечить значенню корн. системи конюшини і збереженню від неї запасів; та в кожному разі тут також вельми високо можна використати запаси яровими культурами. Тим то і для глинястих і напівпіскуватих ґрунтів цілком визначений стан картоплі й конюшини, і частинно в безлугових районах, льону по клеверу і бобових по пару. У перспективі ж і тут, відповідно до забезпечення луговою площею, повинні бути локалізовані в лугові сівобороти технічні, городні, проорні сівобороти.

Слід спинитися й з'ясувати питання про сівобороти. Формулювання на Поліській Обласній Нараді така: в умовинах поліських ґрунтів, з низькою продуктивністю, що найбільше значення має вибирання культур, їхня пропорція і менше чергування. Наша формулювання, яку ми давали з приводу цього ¹⁾: „Состав и пропорция — мозг севооборота, чередование — сердце его“, рівно ж віддаючи 3-тє місце чергуванню, і на нашу думку, більш висловлює його активність, що не губиться і на бідних ґрунтах.

Зазначимо, що в 2-х шостипіллях — схема для піскуватих ґрунтів — Поліська Нарада вложила основні культури, які є, прийоми, якими треба піднести врожай, забезпечення сидеративними культурами і продукція їхнього насіння.

Їхня еволюція також є легка, що до поширення головної товарової культури — картоплі.

¹⁾ Хоз. України за 1928 р. № 12 стор. 187.

Ці засівообороти ось які: 1) $1\frac{3}{4}$ вернисонця на зелене угноєння, одна $\frac{1}{4}$ толока (або вернисонця), 2) $2\frac{3}{4}$ оз. жито по вернисонцю, одна $\frac{1}{4}$ оз. жито по 5 пудів сірчаного амонію, поживне вернисонце; 3) картопля по поживному вернисонцю + 10 пудів сірчано-кислого амонію, 4) $\frac{1}{4}$ середели, $\frac{3}{4}$ вернисонця на насіння — все по форсф. кисл. угноєннях; 5) оз. жито по 5 пудів с.-кислого амонію, поживне вернисонце; 6) $\frac{3}{4}$ гречка, $\frac{1}{4}$ овес з підсівом середел.

II) для угноюваних ґрунтів: 1) $\frac{1}{2}$ вернисонце на зелене угноєння $\frac{1}{2}$ толока (або конюшиний пар), 2) $\frac{1}{2}$ оз. жито по вернисонцю, $\frac{1}{2}$ оз. жито по 10 пудів с.-кислого амонію. Поживне вернисонце. 3) Картопля по 1200 пудів гною + 40 пудів вернисонцевої муки, 10 пудів сірчано-кислого амонію, 4) $\frac{1}{4}$ овес з підсівом середели по 10 пудів с.-кислого амонію, $\frac{3}{4}$ вернисонця на насіння, 5) $\frac{1}{4}$ оз. жито по серед. отаві, $\frac{3}{4}$ жито після вернисонця + 10 пудів с.-кисл. амонію. Поживне вернисонце. 6) $\frac{1}{2}$ гречка, $\frac{1}{2}$ овес з підсівом середели по 5 пудів с.-кислого амонію. До їх хиб слід зарахувати складові клини і велику напруженість затрат на мінеральне угноєння — для першого 20 пудів і для другого ба навіть 45 пудів на 6 дес. сівообороту.

Для глинястих — напівпіскуватих ґрунтів дано 3 схеми з однорічним використанням конюшини, льону і бобових по картоплі.

Після конюшини віддається місце житу, та в одному сівообороті картоплі. Та ж напруженість мінеральних угноєнь. Заперечення можуть бути з боку жита по конюшині; перспективно — місце бобових у пару; просо треба безумовно по конюшині поживній, овес завжди по картоплі і якщо льон, то також по конюшині.

Наведемо ще луговий сівооборот з Поліської Наради: 1) по скибі — вико-овес, льон, 2) по обороту — картопля, городній по калійному угноєнню, й бобовий; 3) овес з підсівом трав (4—8 трав) по калійному угноєнню.

* * *

На підставі наведених міркувань, як елементів робочої гіпотези, повинна відбуватись проробка конкретного пляну. Проробку його коротко можна уявити собі так:

I. В царині агрологічних засад. 1) На Чернігівщині переважають безструктурні, підпопільного (підзольного) типу ґрунти, вгіддя переважно лугові, а господарство має в основному напрямок скотарський. В таких умовах, згідно з доктриною проф. Вільямса, організація території, вводячи травопільну систему хліборобства з 2-ма між собою ув'язаними сівооборотами: польовим-зернотрав'яним і луговим та травопроорним, — ґрунтується на природньо-історичних основах та відкриває перспективу необмеженого розвитку в окрузі сільського господарства.

2) Характер лугів округи, головнo багнистих, потребує, як свої передумови, згаданої реконструкції, широкої меліорації і паралельного піднесення і меліорації, і землевлаштування.

Щоб, з боку організаційного, дійти великої врожайности, треба ув'язувати територію й забезпечувати соціальну базу меліорації зі землевлаштуванням і колективізацією, якій належить бути і регулятором у територіальному розміщенні землевлаштування

3) Основною ознакою культури піскуватих ґрунтів в окрузі є сидеральна система хліборобства з постійним зв'язуванням од вимивання запасів біологічних елементів.

II. В царині економічних заходів: 4) Пляни підвищити врожайність повинні бути забезпечені з економічного боку пляном заходів.

будувати відповідну торговельну й кооперативну політику з боку Окрторгу, кооперативних спілок, контролі РСІ, більш посилювати громадську увагу, більше агроучасти до питань цін і ринку на сільсько-господарські продукти.

5) В пляні хліборобства, відповідно до історичної стадії початої реконструкції, слід рівноцінно опрацювати також заходи, як підвищити врожай і поширити засівну площу.

6) Плян піднести врожайність у хліборобстві потрібно одночасно злучити з пляном збільшити продуктивність у скотарстві та пляном інтенсифікації технічних культур.

III. В царині агрикультури в широкому розумінні:

7) В царині агрикультури в широкому розумінні цього слова, слід уважати за основне брати участь цілій громадськості у боротьбі за високий врожай. Звичайно, що треба використовувати громадську енергію у відповідних організаційних каналах (агрономізувати школи, стимулювати роботу вчительства, організувати сільсько-господарські гуртки, виробничі наради сільземкомісії, кооперації, селяне-досвідники, робота політ-освіти, ЛКСМ'у).

8) Самостійно вельми важливе становище в царині агрикультури мають питання досвідної справи та агромережі. Треба закінчити організаційно і зміцнити Чемерську досвідну станцію, досвідну ферму поліської худоби при Політехнікумі, досвідний відділ по вівчарству при Чемерській досвідній станції, відділ інтенсифікації і відділ ліккультур, Буровське багнисте досвідне господарство.

9) По агромережі насамперед слід посилити устаткування агропунктів і належним чином організувати роз'їзди агроперсоналу. Також слід стимулювати розвиток кустової колективної й кооперативної агрономії та інституту стажорів; коштом його роботи поширювати колективні досвіди, в територіальному розумінні і в розумінні збільшення об'єктів під досвіди, зосібна з проблемою луг. культур і техн. проорних на лугових вгіддях.

IV. В царині вузько-організаційній: 10) Усі пляни мають бути розроблені до районних комплексів по всіх головних напрямках, а в кожному напрямку взаємно погоджені й уточнені.

11) Маючи на увазі ролі радгоспів і колгоспів, як вивершених форм організації сільсько-господарської продукції на високій технічній базі, потрібно, яко мога краще, вдовольняти їхнім організаційним і технічним потребам; поруч з цим радгоспи і колгоспи повинні на 100% реалізувати комплекс удосконалень у господарстві.

12) Питання соціально-економічного середовища, зосібна, як реалізувати комплекси заходів через бідняцько-середняцькі маси населення, що й казати, важливі і все це залежить як од плянів колективізації і продукційного кооперування (відповідно до їхньої вирішальної ролі в соціальному складі села), як і від їхньої питомої ваги у всіх організаційно-технічних заходах.

V. В царині техніки: 13) Питання технічних методів підвищити врожайність — саме угноєння, насіння, обробка, тощо — є собою складові елементи загальних економічних умовин; як має чергуватись їхній обсяг і порядок, це повинно впливати з того впливу, який дає одержаний технічний ефект — як компонент гуртового прибутку.

Е. С. ЭФРОИМСКИЙ. „Сельско-хозяйственная Кооперация в системе монополистического капитализма“. Стор. 236 ДВУ 1929 р.

Останніми часами радянська економічна преса звертає чималу увагу на становище кооперації в капіталістичних країнах. Це, звичайно, не випадково. Стабілізація капіталізму (так зв. III-й період у повоєнному розвитку капіталізму) відродила легенди, ніби кооперація може бути добрим бар'єром у боротьбі з наступом капіталістичних монополій. В чужоземній літературі, присвяченій питанням кооперації, знову підносяться кооперативний реформізм, що його роки війни й революційних розрухів по багатьох країнах Європи (Німеччина, Угорщина, Італія, та інші) лише ближче ув'язали з капіталістичною системою. Кооперативний реформізм на теперішній стадії свого розвитку—це одне зі знарядь обдурювати маси на користь капіталізму. Зосібна, капіталістична сільсько-господарська кооперація посилено поширює цей вид облуди серед селянських мас, що їхній політично-економічний стан по війні й революції править за об'єкт спеціальної уваги майже усіх урядів капіталістичних країн.; саме мають вони на меті паралізувати й усипити спроби цих мас хоч-би частинно полекшити свій стан. Радянська преса викриває у багатьох творах теоретичного й практичного змісту сучасну роль кооперативного реформізму. Що до цього розгортає також посилену роботу кооперативна секція Комінтерну. Ця секція мав свій спеціальний орган, де читач може знайти досить вичерпані нариси про теперішню капіталістичну кооперацію, теперішні теорії кооперативного реформізму та їхніх ідеологів

Вельми цінна праця Е. Е ф р о ї м с ь к о г о має на меті з'ясувати вельми важливе питання: в чому суть і яку роль відіграє капіталістична кооперація в системі монополістичного капіталізму. Автор вибрав на це сільсько-господарську кооперацію сучасної Німеччини. „Германия-классическая страна финансового капитала и страна, где зародилась и достигла нигде (в капиталистическом мире) не превзойденной степени развития сельско-хозяйственная кооперация“—зазначає автор у передньому слові. Автор широко використовує німецьку літературу; при цьому, в зв'язку з тим, що автор, будучи у науковому відрядженні, мав змогу студіювати літературу на місці, уперше для радянських дослідників широко використав німецьку пресу і чимало

періодичних видань. У книжці маємо досить поширений вступ „Крестьянство в эпоху финансового капитала“, і 6 глав. Першу з них присвячено аналізу теорії дрібнобуржуазної кооперації, у 2-й подано характеристику еволюції кооперативної форми, у третій висвітлено роль кредитової кооперації у селянському господарстві; у четвертій маємо аналіз значення сільсько-господарської кооперації у селянському господарстві; у п'ятій маємо інформацію про діяльність закупної й збутової кооперації, і 6-та глава виявляє взаємини між кооперацією і державою.

Аналізуючи деформацію селянського господарства за капіталістичної доби, автор доходить до думки, що „Самодовлеющее изолированное крестьянское хозяйство превращается в хозяйство, связанное тысячами нитей с капиталистическим рынком, им живущее и от него зависящее. Крестьянское хозяйство оказывается всецело во власти рынка и его законов“ (підкреслили ми. Я. Т.). Селянство під тиском економічних законів „включается в кредитную систему“ та „окончательно входит в сферу капиталистического рынка“ і наслідком цього „возникают различные группы хозяйств, различной капитальной мощности, различной социальной сущности“. Мова мовиться, отже, про диференціацію селянства.

Автор не висвітлює цю диференціацію по окремих країнах (цю працю почав Міжнародний аграрний Інститут у ряді спеціальних дослідів), та зате дає вельми вичерпний нарис про так звану *внутрішню колонізацію*—що є, з погляду капіталістичних урядів, істотний захід зменшити цю диференціацію селянства. Нарис охоплює ряд країн; Німеччину, Англію, Ірландію, Італію, Румунію, Данію то-що. Внутрішня колонізація—це боротьба за „воссоздание здорового крестьянского сословия“. Автор зв'язує явище внутрішньої колонізації з „особенностями экономики на высшей стадии капитализма“, Монополістичний капітал прагне поширити базу визиску й реалізації монополічних цін. За цю базу правлять некартельовані галузі. „Крестьянство—подкреслює автор—классическая (хотя и не единственная) „не картелированная отрасль“; на експлоатації крестьянства колоний и метрополии зиждется гигантское накопление монополистической промышленности в последнее десятилетие“. Внутрішня колонізація веде „к насаждению новых масс мелкого крестьянского хозяйства, удел которых—рано или поздно пасть жертвой уско-

ряемого благодаря эксплуатации монополистических объединений процесса дифференциации“.

Отже, сільсько-господарська кооперація, допомагаючи капіталістичним урядам насаджувати внутрішню колонізацію, тим самим фактично служила хижацьким інтересам монополістичного капіталу. У даному разі не може сільсько-господарська кооперація мати права вважати себе за оборонця інтересів селянства (в його основній масі), права, що вона (сільсько-господарська кооперація) не заслужено надає собі, — обдурюючи селянство.

Навпаки, слід кинути сільсько-господарській кооперації обвинувачення в тому, що вона зрадила інтереси селянства, аби бути узаконеною прислужницею, серед інших прислужників, у системі монополістичного капіталізму. Автор книжки слушно нотує, що „Кооперации удалось отвлечь крестьянство от его непосредственных революционных задач, от борьбы за землю, усыпить его сознание и возродить едва не потерпевшие крушение сотрудничество эксплуатируемых масс мелкого крестьянства с крупными аграриями... Кооперация стремилась создать благоприятные условия для использования военных прибылей крупных аграриев, но в тоже время она всячески препятствовала восстановлению „основного капитала“ крестьянского хозяйства“. Політика сільсько-господарської кооперації за пововні роки надзвичайно пошкодила селянському господарству. Характерно, що сільсько-господарська кооперація за пововні роки рішуче заперечувала супроти колективного господарства, коли здійснювано внутрішню колонізацію. Тому новий колоніст фактично відразу підпав під кормигу великих аграріїв і всенюкї системи монополістичного капіталізму. І от таким шляхом сільсько-господарська кооперація пробувала посутновплунути на процес диференціяції селянства.

Е. Ефрїмський докладно змальовує погляди „батьків дрібно-буржуазної теорії кооперації“ — Губера, Шульце-Деліча, Райфайзена. На що-ж, головну, хибує ця теорія? — На те, що „у теоретиков мелкого буржуазного направления совершенно отсутствует представление о диалектике развития общественных явлений“. Наслідком цього, там де кооперація фактично була знаряддям штовхати ремесло і селянство на капіталістичний шлях розвитку, дрібно буржуазна теорія кооперації помилково вбачала в кооперації оборонця від капіталізму. Там, де „Теоретики кооперации усматривали в кооперативе лишь форму приспособления к рыночным условиям хозяйствования“, там фактично кооперативна система підпорядковувалась капіталізму.

Потомна еволюція дрінобуржуазної теорії кооперації втворювала велими характерну й показову формулювку, що її зразок дав німецький економіст Р. Ліфман. Е. Ефрїмський так характеризує суть цієї формулювки: „Обороноспособность (даже более: наступательную способность) кооперации он (Лифман) выводит не из ее противоположного картелям характера, а наоборот, из ее тождества с картелями, из ее, якобы, монополистического характера.“

„Сущность кооперации — подчеркивает Р. Лифман — заключается в содействии и дополнении частной хозяйственной деятельности ее членов в какой-либо области путем создания общих хозяйственных организаций“. Е. Ефрїмський викриває помилковість теорії Ліфмана про монополістичний характер сучасної кооперації. „Основной грех его (Лифмана) заключается в формальном подходе к экономическим явлениям... его отождествление кооператива с картелями покоится на чисто внешнем сходстве того и другого. Лифман совершенно не различает экономических особенностей субъекта кооперативного и капиталистического объединений; в результате, отождествляя кооператив с монополистическим картелем, он отождествляет хозяйство ремесленника и крестьянина с крупно-капиталистическим“. Кооперація це не „командующие роли“, як картелі, та інші об'єднання монополістичного капіталу, вона навпаки має упідлеглене значення. Підпорядковувати собі кооперації монополістичний капітал вважає за потрібне і велими вигідне. „Кооперативная организация распыленного мелкого производства — означает Е. Еврїмський — с течением времени... становится необходимым элементом, связывающим систему финансового капитала с мелким производством, подчиняющим последнее воздействию монополистической промышленности и банков (підкреслили ми Я. Т.). Кооперація замінює собою і частний і собствений торговый аппарат капиталистических промышленных объединений и становится основным орудием, при помощи которого последние организуют эксплуатацию мелких хозяйств. Объективная роль кооперации, таким образом, заключается теперь в том, что она является орудием эксплуатации мелких хозяйств немногими центрами финансового капитала“. Оце своє твердження, що суттю своєю заперечує твердження кооперативного реформізму про ролю кооперації за доби імперіялізму, автор книжки обґрунтовує докладним аналізом відповідного матеріалу про сільсько-господарську кооперацію Німеччини за останні 10-ти річчя (Гл. 2—5).

Автор послідовно розгортає перед слухачем окремі кооперативні форми з 80-х років 19-го сторіччя: Райфайзанівські Т-ва, їхні спілки, об'єднання німецьких сільсько-господарських т-в (загально німецька спілка), кредитова кооперація в різних її формах. Пруська державна центральна кооперативна каса, то-що. Читач добре бачить з книжки, через що саме не пощастило сільсько-господарській кооперації організувати власне виробництво, щоб визволитися з під кормиги капіталістичних промислових об'єднань, у чому саме сільсько-господарська кооперація не спромоглася незалежитися від системи монополістичного капіталізму в царині торгівлі. „Борьба“ дійти незалежності закінчувалась цілком природним процесом в умовах капіталізму — підпорядковувалась капіталістичній системі, перетворювалась на одну з ланок цієї системи. Кі-

нець кінцем кооперація лише виступає знаряддям цієї системи, як велика організована ланка всенної капіталістичної торговельної мережі, що підвладна могутнім капіталістичним об'єднанням (фінансовому капіталу). Е. Ефроймський доводить це твердження прикладами з практики ряду промислових синдикатів; і з практики зв'язаної з ними сільсько-господарської кооперації Німеччини. Цікаво, що окремими моментами, коли сільсько-господарська кооперація пробувала боротися з цими синдикатами (організовувала свою продукцію, вимагала пільгових цін то-що), синдикатська система вдавалась широко до послуг звичайної приватно-торговельної системи, і тим спонукала с.-господарську кооперацію визнати своє підпорядковане становище. „Полезная миссия,—робить висновок автор—частной торговли заключалась, таким образом, в борьбе с единым фронтом селско-хозяйственных организаций“. Сільсько-господарська кооперація також змушена була визнати своє підпорядковане становище в питанні про ціни. Це тому, що монополістичний капітал аж ніяк не мав наміру зрікатися частини своїх монопольних цін. Сільсько-господарська кооперація саме мала реалізувати ці ціни серед такого масового покупця, яким є селянство, та кінцець-кінцем змушена була здійснити ролю служника у системі монополістичного капіталізму.

Цю ролю виконує рівнож і збутова сільсько-господарська кооперація. „Нашлись люди,—азначає автор,—вроде упомянутого уже нами Лифмана, которые усмотрели в сбытовой кооперации явления, аналогичные капиталистической монополии, и считали более чем вероятным возможность господства селско-хозяйственной сбытовой кооперации на рынке“. Звичайно, що так розуміти, це помиляк; це-бо випливало з того, що не вміли під певною формою збагнути певну, цілком іншу суть. Е. Ефроймський аналізує діяльність збутової кооперації збіжжя, діяльність що до збуту худоби, технічних культур то-що; і всюди доходить до думки, що сільсько-господарська кооперація, здійснюючи ці операції, що найменше обслуговувала потреби самісінького селянства. Практика Американської сільсько-господарської кооперації могла-б рівнож прекрасно ілюструвати отакі обслуговування селянству, а мершій—системі монополістичного капіталізму. Що до цього вельми характерні збіжжєві пулі Спол. Штатів Північної Америки, Канади та інш. держав, якими слушно цікавиться останніми часами радянська економічна преса. Цікаво зазначити, що Е. Ефроймський, спинившись на боротьбі сільсько-господарської кооперації Німеччини за підвищення цін на збіжжя, доходить до такої думки: „... попытки кооперации экономическим путем добиться повышения хлебных (и вообще с. х.) цен потерпела крах по всей линии, и лишь там, где кооперация сама переросла в чисто капиталистическое объединение, при чем в такие, какие смогли обеспечить себе монопольное положение,—лишь там можно зарегистрировать „успехи“. Но эти лавры не доставили-б

удовольствия отцам крестьянской кооперации“.

Оскільки сільсько-господарська кооперація услужує монополістичному капіталізму, цілком природно, що й ідеологія цієї кооперації не може не бути на службі в ідеології імперіалістичної буржуазії. І це автор книжки повнотою викриває на прикладі німецької сільсько-господарської кооперації: „Ныне классовая (буржуазная) сущность идеологии кооператоров,—подкреслює він,—проявляется во всем, и тщето стали бы мы искать у кооператоров идей подлинной защиты интересов широких масс крестьянства, идей его освобождения“. І далі: „Прогрессивные идеи первой стадии развития кооперации вскоре переросли в реакционные идеи примирения с эксплуататорской системой финансового капитала, империализма, душашего свободное развитие производительных сил крестьянского хозяйства“.

„Вверху—крупный аграрий, внизу пастор и экономический зависящий от помещика сельский учитель—вот кто является носителем современных идей кооперативного движения. В лице попа и учителя аграрии обеспечили себе экономическое и идеологическое подчинение массы кооперированных крестьян. В том же направлении работают школа и церковь вне кооператива. И над всем этим зданием экономического и идеологического гнета высится мощный купол капиталистического государства, ограждающего всю систему, в том числе и кооперацию, от малейших поползновений обратить кооперацию на путь служения подлинным интересам подлинных трудовых масс крестьянства. Вот почему поднимаящемуся на борьбу беднейшему крестьянству Германии придется сначала разрушить капиталистическое государство, прежде, чем оно (крестьянство) попытается превратить кооперацию в орудие своего экономического и духовного развития. Но это оно в состоянии будет совершить лишь в союзе и под руководством германского пролетариата“. До цього авторового висновку додати нам нічого.

Викриваючи у своїй праці основи дрібно-буржуазної теорії кооперації, справжню ролу її в системі монополістичного капіталізму, автор, з цього погляду беручи справу—справді вдало розв'язує поставлену задачу. Праця його справді до краю розвінчує позиції кооперативного реформізму.

Тим-то й працю Е. Ефроймського, що аналізує правдиво по марксівському кооперативну теперішність, слід щиро вітати. Для нашого кооперативного масовика, певна річ, ця праця малоприсутна. Та зрештою нічого й біdkатись; книжку бо розраховано передусім на читальницький кооперативний актив, кооперативні школи і шкільну молодь наших економічних та кооперативних ВИП'ів.

На останці висловлюємо побажання продовжувати зацеплену тему на ґрунті кооперативного досвіду вже інших, крім Німеччини, країн. Це мало б не аби-який науковий інтерес.

Я. Тун.

„Статистический ежегодник по мировому сельскому хозяйству на 1928 г.“. Під редакцією Проф. А. С. Гордеева, М. І. Спектакора і С. А. Уманського. Видання Міжнародного Аграрного Ін-ту. М. 1928 р., стр. 472. Ціна 7 карб. 50 коп.

Серед численних статистичних довідників, що наводняють за останні роки наш книжковий ринок, „Ежегодник“ М. А. І. цінує на багатство і різноманітність свого змісту.

Задума складачів була та, що „Ежегодник“ повинен заповнити прогалину не тільки у нашій, але й у чужоземній статистичній літературі зі світового сільського господарства. Основне видання в цій галузі, широко розповсюджене на весь світ — щорічник Римського Ін-ту („Annuaire International de Statistique Agricole“) — має у собі лише дані, які мають інтерес для ринкознавця (розміри продукції, зовнішня торгівля, ціна, фрахт). У центрі уваги римських щорічників є товар; соціально-економічний та організаційно-продукційний бік питання взагалі не висвітлюється. Не можна сказати, що римський інститут просто заплігає очі на соціально-економічні та організаційно-технічні проблеми сільського господарства. Цього, звичайно, нема; але римський інститут в цьому напрямі обмежується переважно окремими статтями різних авторів, які публікуються у видаванім журналі „Revue Internationale des Institutions Economiques et Sociales“; що ж до соціального складу сільсько-господарського населення, типів земельної власності і землекористування, панівних у різних країнах, та інших даних, то римський інститут не дає про це систематичного статистичного оформлення.

„Ежегодник“ М. А. І., на думку його редакторів, мав навпаки посилити увагу, саме на цьому боці проблеми.

Вже у вступній частині відчуваємо різницю між щорічниками обох Міжнародних Інститутів. Римський „Annuaire“ обмежується тими, що наводять дані про територію і загальну численність населення різних країн. М. А. І., передрукуючи ці відомості, додає до них таблиці розподілу самодіяльного населення за соціальним станом і по галузях господарства. Через те, що не у всіх державах є відповідна статистика, відомості про соціальний стан дано лише по 17 країнах. Перераховуємо ці країни: Німеччина (наслідки перепису 1925 року против 1882, 1895 і 1907 р.р.), Англія й Вельс (1921 і 1911 р.р.), Франція (1921, 1906 р.р.), Італія (1911 р.), Бельгія (1911 р.), Голяндія (1920 р.), Швеція (1910 р.), Данія (1921 і 1911 р.р.), Австрія (1925, 1910 р.р.), Швейцарія (1910, 1900 р.р.), Болгарія (1905р.), Румунія (1902 р.), Сполучені Штати (1920, 1910 р.р.), Канада (1911 р.), Австралія (1921, 1911 р.р.), Нова Зеландія (1921 р.), Британська Індія (1921 р.).

Не аби який інтерес має II відділ („Социальные отношения в сельском хозяйстве“ стор. 21—99). Тут зібрано дані про розподіл земельної власності за розміром і формами землекористування у 32 країнах Європи,

Америки, Азії й Австралії; про результати аграрної реформи у Болгарії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Чехо-Словаччині, Південно-Славії та про гіпотечну заборгованість у Болгарії, Німеччині, Італії, Росії (булої імперії), Франції, Сполучених Штатів, Японії й Аргентини. Розподіл земельної власності дано там, де це можливо за станом статистичних матеріалів — у динаміці за великий період. Прим., для Бельгії наведено дані за часи від 1846 р., для Німеччини від 1882 р., тощо. Автім, не до всіх країн поставилися складачі з однаковою увагою. Прим., французьку статистику наведено лише за 1892 і 1908 р., а анкету 1882 р. чомусь цілком не використано. А тимчасом, як відомо, дані за 1882 і 1908 р.р. не цілком годен порівняти; і щоб вивчити динамічно соціальні взаємини у французькому селі важливіші можливо, порівняти анкети 1882 і 1892 р.р., ніж порівнювати матеріали за 1892 і 1908 р.р. До того ж анкета 1882 р. широко відома в нас, її чимало разів використовувано у російській літературі. (Дивись хоч би стау книжку проф. В. Ф. Левитського „Сельско-хозяйственный кризис во Франции“ Х. 1899 р.; Морис Бурген „Современные статистические системы и экономическое развитие“ С. П. 1906 р.; Проф. М. Сірінов „Очерки по аграрной статистике“ М. 1923 р. та чимало інш.).

Багато представлено у II відділі наш Союз, про якого говориться на 15 стор. Докладно висвітлено орендні взаємини селянських господарств за даними 1906 р. (у порайонному розрізі і по 10 засівних групах), окремі таблиці відведено радгоспам і колективним господарствам

Треба відзначити, що у порайонному розрізі соціальні взаємини на селі висвітлено не тільки по нашій країні, але й по Сполучених Штатах Північної Америки.

III відділ „Распределение земли по угодьям“ хоч посідає не багато місця (стор. 88—99), та проте складено його цілком удало. Розподіл усієї землі на вгідді і ріллю з погляду її використання — дано не тільки в абсолютних числах, як і в римському щорічнику, але й у відносних числах, що полегшує орієнтуватися у порівняльній інтенсивності хліборобства різних країн. Окремими динамічними таблицями дано: а) площу під садками і виноградниками, б) луки, пасовиська і кормові культури.

Відділ IV („Земледелие, посевные площади, сборы и урожайность главнейших культур“) та відділ V („Скотоводство“) майже цілком оперто на публікаціях римського інституту („Annuaire et cet.“ і „Bulletin de statistique agricole et commerciale“). Про те й тут маємо одміни: — М. А. І. дає збірну таблицю засівної площі й збору 6 зернових культур (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, риж) по кожній країні зосібна, чого нема у римських щорічниках. Усі таблиці засівної площі і виробу дано у відносних числах (у % до пересічної за 1909—13 роки і до світового підсумку за даний період). Численність окремих видів дано у % до

1913 року, та до загальної численності усіх категорій худоби. Окрім цього, спеціальна таблиця показує кількість голів худоби на 1000 гектарів сільсько-господарської площі. Усі ці додатки треба визнати за цілком доцільні.

Відділ VI („Лесоводство“) та VII („Международная торговля“) також відрізняють „Ежегодник“ М. А. І. від „Annuaire“ римського інституту. У виданні римського інституту цілком нема розділу, цілком присвяченого лісництву, а дані про площу лісів у різних країнах наведено у главі про розподіл земель по віддях. У „Ежегоднике“ М. А. І. поряд з даними про площу лісів, наведено ще баланси лісництва, споживання лісу (загальне, і з розрахунку на одного чоловіка) та таблицю щорічного приросту й відпуску лісу за 1923 рік. У відділі „Международная торговля“, одмінно від відповідної глави римського щорічника, вміщено таблиці міжнародної торгівлі по групах товарів 20 країн; при цьому зазначено питому вагу торгівлі сільсько-господарськими продуктами, а вартість імпорту й експорту дано, так у національній валюті, як у доларах. Вміщуючи ці таблиці, „Ежегодник“ М. А. І. має безперечну перевагу. А втім, потрібно відзначити, що цей розділ хвибує на незрозумілі й непрості прогалини: нема таблиць зовнішньої торгівлі таких країн, як Італія, Голандія, Швеція, наш Союз, Турція, Естонія, Латвія, Греція, Фінляндія. Тимчасом, статистичні видання цих країн маємо навіть у бібліотеках Харкова, не кажучи вже про Москву. Особливо це стосується до нашого Союзу? А може ми помиляємося, та робітники М. А. І. не мають змоги дістати у Москві „Обзори внешней торговли СССР“? Потім, можна закинути у розділі „Международная торговля по группам товаров“ те, що у ньому не використано дані за останні роки. По Данії, Австрії і Бельгії таблиці закінчено у 1923 р.; по Англії, Німеччині, Норвегії, Болгарії, Польщі, Швеції, Канаді, Сполучених Штатах Північної Америки, Австралії й Японії найновіші публіковані дані стосуються лише часів до 1924 року. Тимчасом для цих країн вже друком вийшли статистичні огляди зовнішньої торгівлі за 1927 р. і тим паче за 1925 і 1926 роки. Отож брак цих даних у щорічнику, треба з'ясувати причинами не об'єктивними, а суб'єктивними, щоб то тим, що Редакція не зробила того, що в справді могла би зробити.

У розділі „Международная торговля отдельными продуктами сельского хозяйства“ представлено не всі товари, що є у щорічниках Римського Інституту. Нема деяких важливих для нашої країни, чи для світової торгівлі, продуктів, прим.: хміль, джут, соя, копра, пальмові оріхи та інше олійне насіння, рослина олія (льняна, бавовняна, арахісна, какао — олія, то-що). Це є, безперечно, прикра прогалина у „Ежегоднике“. Зате його перевага проти публікацій Римського Інституту є в тому, що в ньому звернуто належну увагу на продукти скотарства. „Annuaire“ з невідомих причин не має у собі

даних про експорт та імпорт м'ясних продуктів та яєць. „Ежегодник“ М. А. І. дає лише деякі дані у цій галузі. На жаль у таблицях торгівлі скотарськими продуктами ще більше відчуваємо незавершеність даних, ніж у розділі „Международная торговля по группам товаров“. Прим., ми маємо дані про експорт та імпорт баранини і свинятини, а про гов'ядину — ні. Дано таблицю зовнішньої торгівлі яйцями, а про торгівлю коров'ячим маслом нічого не сказано, хоч її просто можна було б запозичити з Римського видання.

Цілком доцільно вміщено матеріалів про розподіл експорту продуктів сільського господарства з найважливіших країн продуцентів по країнах призначення (стор. 399-395) і таблиці імпортного мита на головні продукти сільського господарства (стор. 398-411). У першому розділі фігурують Данія, СРСР, Канада, Сполучені Штати, Австралія. У другому — Бельгія, Німеччина, Чехо-Словаччина, Італія, Франція, Швейцарія, Швеція, Сполучені Штати, Китай. На жаль, митні тарифи за повонні часи показано лише до 1925 року, хоч, як це зазначає сама редакція, ці тарифи у де яких країнах змінено.

Відділ 8-й („Цены и групповые индексы цен“ стор. 416-428) цінує й хвибує проти відповідної глави Римського довідника. Цінує цей відділ на те, що у ньому вміщено індекси по декількох країнах (Англія, Німеччина, Італія, СРСР, Франція, Швеція, Канада, Сполучені Штати); хвибує на те, що дано ціни тільки пересічно-річні. Останні не вдовольнятимуть кон'юнктуристів, які повинні тим-то звертатися до щорічника Римського Інституту.

Відділ IX-й („Потребление сельско-хозяйственных продуктов“) вельми цінні, та, на жаль, має ембріональний характер. Саме: у ньому дано лише 3 таблиці: загального споживання, головних зернових культур (чому без кукурудзи і), бавовни та цукру. Цілком зрозуміло, що у такому вигляді цей розділ нікому вдовольнити не може.

Відділ X-й та XI-й дають матеріали про продукцію, торгівлю, та споживання сільсько-господарських машин і угноєнь.

Нарешті, останній відділ („Заработная плата сельско-хозяйственных рабочих“) знову трактує питання соціального порядку. 19 таблиць висвітлюють рух зарплати наймитів у Болгарії, Великобританії, Угорщині, Данії, Німеччині, Еспанії, Латвії, Норвегії, Франції, Чехо-Словаччині, Швеції, Естонії, СРСР, Канаді, Сполучених Штатах, Аргентині, Бразилії, Британській Індії, та Австралії за низку останніх років.

Отож, перед нами надзвичайно цінне видання, якому треба побажати щонайширшого розповсюдження, хоч мало приступне, ціна бо досить висока (7 крб. 50 коп.). На майбутнє треба його здешевити, та розширити у ньому матеріали. Редакція обіцяє зробити це у щорічнику на 1929 р., що його підготувала до друку. Слід побажати, щоби підготовлюваний щорічник своєчасніше за теперішній, друком вийшов.

А. Альтерман

Проф. К. Г. Воблій. Опыт истории свеклосахарной промышленности СССР. Том 1 (До освобождения крестьян 1861 г.). Видання Правління Цукротресту. Москва 1928 р. 412 стор. ціна 5 крб.

Праця проф. К. Г. Воблого вперше друком вийшла накладом ВУАН двома окремими півтомами. Про перший півтом, де маємо характеристику народного господарства України 19 сторіччя, та історію розвитку цукрової промисловости до реформи 1861 року, ми вже дали огляд в журналі „Хозяйство Украины“ (№ 7-8).

У другому рецензованому півтомі маємо: історію праці цукрової промисловости до 1861 року, історію розвитку торгівлі цукром за ту ж добу, знаходимо вичерпний критичний огляд усіх урядових заходів в галузі цукрової промисловости; наприкінці книжки автор дає оригінальну, своєю новиною і трактовкою, главу присвячену ідеологам „цукрової промисловости“, висвітлюючи паралельно літературні течії, сполучені з цією галуззю народного господарства.

Треба сказати, що досі минуле нашого народного господарства і зокрема промисловости, вивчено замало. Ця проблема і потребує щонайбільшої для себе уваги, щоб зрозуміти становище сучасної промисловости і закладених у неї тенденцій, мати правильну уяву про морфологію нових етапів її розвитку. Обізнанішися з історією промисловости, матимемо багатющий матеріал (одною бо з важливих і характерних рис промисловости є її традиційність). Окрім цього, підсумовуючи конкретні явища промислової економії у минулому, матимемо змогу аналізувати тепер ці явища зі свого особливого погляду і в оригінальному зв'язку. Тимто, повторюємо, обізнатися з історичним минулим промисловости є тепер для нас буквально практична потреба. Рецензована праця охоплює весь комплекс питань сполучених з історією цукрової промисловости, — вельми важливої галузі нашого народного господарства. Маючи не аби який історично-соціологічний смак, автор зумів намалювати яскраву картину географічного розміщення цієї галузі промисловости, рентабельности транспортних і ринкових зв'язків, виявив її економічну роль у господарстві дореформної Росії, а також структуру капіталу з соціально-класового погляду. Окрім цього, змальовано побут робітників, виявлено їхню роль у соціальному розвитку країн. Цю цікаву монографію доповнює автор тим, що дає тонку оцінку економічної цукрової політики, та подає багатий огляд літератури для цієї доби.

Насамперед спинимося на розділі, присвяченому праці у цукровій продукції до 1861 року.

Легко орієнтуватися і даючи собі раду у складній і запутаній проблемі праці 60 років, академік К. Г. Воблій змалював сутичку двох економічних систем, з яких одна трималася на панщині, а друга на найманій праці, при цьому всі переваги були на боці другої системи. Що ці дві

системи були непримиренні між собою було те, що наприкінці студійованої доби цукроварні, перейшовши на комерційний розрахунок, сплачували працю своїх крепаків-грішми (почасти це залежало від загальних нових економічних умов). Тимто у цій галузі продукції „сложился и выкристаллизовался промышленный пролетариат, находивший в свеклосахарной промышленности основной источник своего заработка“.

Загострюючи далі свою думку автор відзначає ще інші важливі наслідки переходу цукроварень на комерційний розрахунок. А саме, цукрова промисловість безболізно відчувала скасування панщини тільки тому, що наймити вже давно виконували більшість робіт (скасування крепаччини викликало тільки невеличке зменшення робітників на цукроварнях). Цілоком слушні і подальші авторові висновки, коли він каже, що наймані робітники-цукроварники, становлячи поважну компактну масу (особливо на Україні) посіли чільне місце серед промислового пролетаріату та сприяли побільно „подъему уровня жизни, большей независимости рабочего люда, что обуславливало установление нового фабричного быта на Украине“.

Досліди академіка К. Г. Воблого дають також вельми цікавий матеріал про панщинну форму праці; саме коли наймано крепаків, складали договір поміщики, вони ж отримували і плату, — так-що подекуди, — за авторовими словами, це мало характер „Торговли невольниками“. Поводилися з крепаками жорстоко, що ілюструє автор великою кількістю фактів з життя робітників-цукроварників.

Вельми цікаві також сторінки, що змальовують стан кабальних робітників у цукро, варній промисловості, продуктивність праці-висоту зарплати, тривалість робітничого дня, тощо.

Історію торгівлі цукром також викладено цілоком вичерпно. Змальовано картину цукрового ринку, починаючи від зародження цукрової промисловости, коли виріб цукру перших заводів збували звичайно в районі діяльності заводів до 1861 року, коли торгівля цукром завоювала собі цілоком певні райони збуту. Цікаво відзначити авторові вказівки на те, що переміщення центру цукрової промисловости на Україну викликало рівно ж і переміщення ринків збуту. Це тому, що Українські цукроварні скупчували свою головну увагу на завойовуванні українського ж ринку. Отож, для цукроварень України Москва хутко загубила своє провідне значення. Докладно висвітлено місткість ринку. Віддано рівно ж чимало уваги формам торгівлі цукром, і формам їхнього розрахунку.

У студійовану добу, коли по всіх усядах поширювалась цукрова продукція, більшу частину капіталів звернуто було на будівництво цукроварень, і промисловий оборот потребував дуже капіталів; це викликало розвиток кредитових операцій (переказові-векселі). З економічного погляду поширення

тратт мало не абиякий вплив як на концен-трацію, як і на структуру капіталу: вони сприяли притягати розпорошені дрібні капітали у цукрову промисловість; звідси згодом і просяк фінансовий капітал у цю галузь продукції, що мала спершу дворянський характер. (Концентрація капіталу мала вельми важливе значення для розвитку витворчих сил України).

Автор нараховує в історії руху цін на цукор три доби високої кон'юнктури: доба Наполеонівських війн, кінець сорокових років, третя підвищувальна хвиля припадає на середину 50-х років — Кримська кампанія. Ці підвищувальні хвилі автор з'ясовує пертурбаційними чинниками, що викликали екстраординарні випуски паперових грошей, та загальний промисловий ажіотаж.

Далі, автор переходить до питання про рентабельність цукрової промисловості, що давала на початках розвитку 307% зиску. (Великого значення автор надає тому, що власникам цукроварень надано пільги на виріб і продаж спирту. Прибуток від продажу горілки майже дорівнював прибуткам од продажу цукру).

Взагалі у студійовану добу цукрова промисловість користувалася з особливої уваги уряду, що червоною ниткою проходить через всенюк цукрову економіюполітику. Академік Воблий дає економічний аналіз усіх заходів уряду в цукровій промисловості та спинається на митній політиці, що по 20 роках почала відігравати у цукровій промисловості велику роль. Усі митні заходи на початку XIX сторіччя сполучені були з політикою уряду підтримувати стухальний курс валюти через активізацію торговельного балансу. Перехід до високих мит на колоніальний цукор викликано: „исключительно интересами фиска, а не целями охраны свеклосахарной промышленности от иностранной конкуренции“.

Отже, академік Воблий у своїй оцінці митної політики не пристає на погляди, що є в літературі; цілком слушно автор polemизує з тими економістами, які вважають що митна політика мала охоронний характер. За авторовими словами „здесь, как это часто бывает в народно-хозяйственной жизни, мера, принятая в одних целях реально содействовала и другой цели“.

Далі, автор спинається на новій фазі фінансової політики — коли уряд намагався ввести акциз на буряковий цукор, і знизити мито на колоніальний цукор; та найскромніші вказівки конечно ввести акциз державна рада, що складалася з великих аграріїв, рішуче відкидала.

Вельми цікавий на нашу думку є огляд літератури і характеристика діяльності за-пеканих „патріотів“ у цукровій промисловості, про що автор говорить в останній главі своєї книжки. Тут у живих малюнках проходить ціла галерея осіб, яка із суто „свеклосахарным энтузиазмом“ доказувала, що від розвитку цукрової промисловості залежить добробут не тільки поміщиків, але й цілого народу. Багатий уміло підібраний бібліографічний матеріал, успроможнив авторів

проаналізувати „идейные корни“ поміщицько-дворянського погляду, за яким інтереси цукрових заводчиків мають бути на чільному місці. Усі ці історичні характеристики вельми цінні. Вони бо виявляють зв'язок економічного розвитку Росії з громадським оточенням.

Ми відзначили лише найвидатніші моменти, на яких автор спинає свою увагу. Обмежимося ще декількома зауваженнями для загальної характеристики авторової праці. Праця в цілому, своєю глибиною і вдумливим підходом, заслуговує на увагу не лише економістів, ба також істориків. Цінує вона на надзвичайно докладний, прекрасно літературний виклад, і на багатство матеріалу; усе це підтримує великий інтерес, з яким від початку до кінця, читаєш працю академіка Воблого.

Ця праця, коли дослідчі інститути стоять тепер у центрі наших наукових сил, матиме, на нашу думку, безперечний вплив на молодих економістів. Вони бо матимуть од цієї книжки не абиякий імпульс до дослідчої роботи.

Р. Вольман.

Я. МЕСТЕЦКИЙ, Б. СИГАЛ, Г. ГЕОРГИЕВСКИЙ, „Жилищное хозяйство Украины“. Харків, ДВУ 1929 рік, 166 стор. ціна 1 крб. 85 к.

Книжку, що ми її рецензуємо, видано цілком своєчасно. Дарма, що за останні 2-3 роки збільшилась література з житлових питань, проте досі не було концентрованого матеріалу, з якого міг би користатися, як довідником, робітник установи, чи студент ВИШ'у. Як пишуть автори у попередньому слові, цю книжку видано, щоб заповнити зазначену прогалину в економічній літературі.

Дарма, що випущена книжка має не аби які гідності, проте не можна сказати, що вона цілком вичерпує зачеплені авторами питання. Беручи на око теперішній матеріал, взагалі кажучи, дуже важко дати літературну роботу, яка всебічно охоплювала б вельми складну проблему та відповідала б на всі можливі питання. Чимало питань з цієї галузі є ще в стадії методологічного опрацювання й дослідів (проблеми побудови будівельного індексу, ефективності капіталовкладань, амортизації житлового фонду, оптимальної форми експлоатації то-що). Публіковані статист. матеріали так відстають від даного періоду часу, що для економіста, який користується з них, вони вже застаріли і вимагають відповідних корективів, поновлення, додатків то-що. Ця обставина відбилась на рецензованій книжці, і тим дещо знизила її вартість, як довідника.

Переходячи до окремих глав, треба спинитися на одній з вельми важливих сторін житлового господарства — на стані житлового фонду.

За обчисленням автора даної глави (Г. Ф. Георгієвського) теперешній житловий фонд на Україні за час революції (з 1917-1927 року) зносився на 15,6%. За даними ж ЦСУ жит-

ловий фонд на 1-X-23 року зносився на 42%. Кватирні закони, що діяли протягом революції, за винятком останнього закону (29-II 1928 р.), не забезпечували нормальних амортизаційних відрахувань, потрібних покрити поточне зношування; через те, житловий фонд продовжував зношуватись до останнього часу. Поважне зростання міського населення, особливо в промислових центрах, коли тривало проїдання житлового фонду, погіршило житлові умовини у містах. Пересічна для округових міст норма житлової площі на душу населення становила за переписом 1926 року—6,1 кв. метра за мінімальної санітарної норми в 9 кв. метрів; а тепер фактична норма, ймовірно, ще менша, — нижче за 6 кв. метрів. Вийти з цього становища можна, звичайно, збільшивши вкладання в житлове господарство.

В зв'язку з питанням про зношування житлового фонду на Україні, у книжці маємо інтересний розрахунок довговічності житлового фонду, яку автор визначає у 64 роки, і диференціює по районах України. На жаль, автор не робить відповідних розрахунків із соціально-класового погляду для сектора усуспільненого й приватно-власницького.

У главі „Експлоатація живого фонду“ (Б. В. Сигал) маємо цікавий якісний аналіз житлового фонду, що перебуває в різних формах експлоатації. Найбільш високий якісно — це житловий фонд, експлоатований житловою кооперацією, та найнижчий якісно — денационалізований фонд. Досить зазначити, що в будинках житлокоопів 67,3% населення користуються з електричного світла, 81,2% населення мають функціонуючий водогін, 59% живуть в будинках з каналізацією. У денационалізованому ж житловому фонді лише 14,9% мешканців мають електричне світло, 9,8% користуються з водогону, та тільки 4,1% живуть у будинках з каналізацією. Ця різниця щодо такого стану житлового фонду залежить не тільки від того, що надано кооперації кращу частину житлового фонду, але й од поважних господарських успіхів житлокоопів: ще спочатку 1927 року проценти будівель з нефункціонуючими водогонями, або з нефункціонуючою каналізацією були найнижчі в кооперованому житлофонді — 2,5% і 1,2%, тоді коли у фонді, що залишився від експлоатації комгоспів, ці проценти були — 6,5% і 3,8%, а приватно-власницькому фонду — 6,9% і 7,7%.

На цей надзвичайно низький якісний стан денационалізованого фонду, що охоплює 53,2% усієї житлової площі на Україні та 57% усього міського населення, як вельми поважна частина житлової проблеми, на жаль досі відповідні органи не звернули достатньої уваги.

Глава про „Жилищное строительство“ (Б. В. Сигал) дає економічний аналіз житлового будівництва, виявляє його характерні особливості по окремих округах і географічних районах України. На жаль, автор не наводить відповідних даних про вартість житлового будівництва по окремих категоріях забудовників (промисловість, виконками,

кооперація, приватний сектор). Це питання цікавить тим, що воно безпосередньо ув'язане з проблемою, як передати кредити одних забудовників іншим (виконками і промисловістю — житлокооперації); воно цікавить також тим, що ув'язане з проблемою чи доцільно мати власне будівництво виконкам. Наведена автором порівняльна таблиця приросту сільського населення й приросту житлового фонду змальовує, як відстає наше нове будівництво від зростання населення. Досить зазначити, що протягом 1923-26 року міське населення збільшилось на 23%, а житловий фонд тільки на 4,7%.

Динаміку будівництва, його наслідки, характер споруджень, склад забудовників висвітлено у даній главі досить вичерпливо.

Проблему вартості будівництва висвітлює окрема глава (Г. Ф. Георгієвський).

Формули Герштайна, що на них спирається автор, даючи теоретичну формуловку будівельного індексу, хоч як вони цінні, проте досить важкуваті читати невідготовленим. Цікаві також порівняння індексів вартості будівництва у Західній Європі, Америці та в СРСР. Так у квітні 1926 року різниця між індексом вартості будівництва й індексом подорожчання життя становило: у Сполучених Штатах Півн. Америки + 14,6%, Італії + 7,7%, в Швеції + 15,3%, а СРСР + 35%.

Слід підкреслити, що досі нема теоретично опрацьованої загально вживаної методології, вираховувати будівельний індекс; питання це досі ще опрацьовують. Наведена у книжці систематично-теоретичне оформлення матеріалу, є достатнє зорієнтуватися читачеві в цьому питанні.

Недостатньо висвітлено в книжці питання як упорядкувати й планувати міста (Я. І. Местецький). Ця тема є так важлива, що треба було або краще її опрацювати, або не зачіпати цілком. А втім, ця глава цінує на кращу популярність її викладу за інші глави у книжці.

Главу „финансирование жилищного строительства“ (Я. І. Местецький) не закінчено. Треба було, поруч з викладом відповідних на це законоположень, навести цифровий матеріал, що змальовує, як фінансується житлове будівництво по окремих категоріях забудовників; також треба було навести відповідні дані, як розподілювано кредити по окремих секторах і географічних районах України.

Загалом слід визнати цю книжку за потрібну й корисну. Читаючи книжку, спадає на око — брак загальної редакції, різноманітна манера писати; це, звичайно, перешкоджає мати суцільну й гармонійну уяву. Зазначені вгорі прогалини, надалі потрібно авторам виправити. Відповідно доповнивши новими матеріалами, слід цю книжку видати удруге. Книжку можна було б видати краще. Ціна зависока.

Б. Г.

Jean Gaumont. Histoire Générale de la Coopération en France. Preface de Albert Thomas. Vol. I. Paris 1924; p. 630.

Ж. ГОМОН. Загальна історія кооперації у Франції т. I. З переднім словом А. Тома. Париж 1924 р. 630 стор.

Перший том рецензованої праці, що вперше охоплює початкову добу в історії французької кооперації (до 70 р.) присвячено кооперативним „вишунам та первакам“.

З 2 томів виданих автором, основне значення має перший том. Уперше бо в ньому опубліковано матеріали, що висвітлюють перші зародки кооперативного руху у Франції (до 50 р. XIX сторіччя), А. Тома у своєму передньому слові вважає знижку Гомона за „ein EPOCHEMACHENDES LUCH“.

Поділяючи погляди Німської школи, автор віддає свою увагу головно споживчій кооперації. Тут, автор подає найцікавіші матеріали; тимто ми спиняємося саме на питаннях споживчої кооперації, і переважно на тій добі розвитку, що її майже не висвітлює, ані російська, ані українська література.

Книжку поділено на 7 розділів. У першому з них (стор. 17-83) автор змальовує зародження кооперації й кооперативних ідей у Франції, що сполучене з містом Ліоном, великим ще до Революції, індустріальним центром. Будучи осередком шовкової промисловості, що об'єднував уже в середині XVIII сторіччя 50 тис. робітників, вже тоді Ліон знав, що таке перебої у виробництві. Перебої ж справді були не аби-які; незначні навіть політично-економічні події відбивалися на господарському житті, яке майже цілком залежало від виробництва речей розкошу, та згортувалось з порушенням економічної рівноваги.

Ці перебої у виробництві відбувалися на тлі поважних класових антагонізмів. Досить навести автором дані, згідно з якими, 50 тис. робітників Ліону працювали на підприємствах 100 хазяїнів власників (стор. 22).

Якщо, до цього додати, що робітники Ліону злидарювали при 18 годин. робітничим дні (стор. 25), що Ліон до Революції був єдиний центр з одностатним, компактним робітництвом, то зрозуміло, чому кооперативний рух у Франції сполучений був саме з містом — Ліоном.

Проте, зародки напівкооперативних, напів-релігійних об'єднань Гомон вишукує ще далі—у глибині минулих сторіч. Вже в 1647 р. під орудою духовної особи та 2 світських, існувало „Братство Кравців“ („La Konfrerie des Freres Taibleurs“), що спільно організувало кооперативне підприємство. Згодом, понад 100 років, у 1785 р. у Ліонській газеті було повідомлення про інше вже торговельно-промислове товариство фабрикантів шовку („La Societe des marchan de Fabricants de Soierie“), яке, загалом, було подібне до попереднього т-ва, а не мало у собі релігійних зв'язків. На цю ж, приблизно, добу припадає і перша спроба організувати сільське об'єднання, що мав зробити ніби П'єр Брак; він мав навіть сформулювати свої ідеї у брошурі, виданій у 1767 році, під заголовком:

„Як виправити, реорганізувати та поліпшити торгівлю вином, або новий метод мати скоропадний і певний прибуток од збору винограду“. Пер Брак об'єднав хліборобів з 16 парафій та організував щось подібне до кооперативу збувати, постачати й кредитувати своїм членам (стор. 29).

Усі ці далекі спроби, яких ще не годен вважати за початок кооперації, свідчать все про те, що треба шукати цих спроб об'єднуватися ген далеко—на початках ще капіталістичної доби. Та якщо у наведених угор прикладах, які відносяться до міста Ліона, ледве-ледве можна углядіти декотрі неважкі контури зароджуваної кооперації, то спроби громадян м. Ліону постачати собі кам'я вугілля, свідчить цілком виразно про живу кооперацію. Ці громадяни звер до Ради Ліонської Комуні з проханням дати їм приміщення та артилерійські. доставляти вугілля; одночасно інформують, що вони об'єдналися спільно закупляти даний продукт „аби по змозі визволити сільських жителів м. Ліону від утисків торговельників кам'яним вугіллям“ (стор. 52). Ця сама спроба вельми скромна спроба спільно заготляти й доставляти продукти, продавати й зрідати, ілюструє те, як споживачі здавна намагалися у боротьбі чинити про свої підірваний бюджет—скинути підчас перебоїв у постачанні кормигу численних поселян, аматорів легкої поживи¹⁾.

Якщо у ґрунті перших кооперативних спроб ще не було будь-яких загальних ідей і мрій, і вони являли собою лише спорадичні, відрізнені акти вузько-практичного характеру, то останню спробу автор у зв'язку вже з першим ідеологом кооперації у Франції „попередником“ Фур'є-Франсуа-Жозефом Ланжем (стор. 52). Гомон вважає себе трохи не за першого, що вперше висвітлює ролі й значення цього напівпрактика і напів-мрійника; тому автор надто розтяжно змальовує його життя і діяльність на підставі тих архивних матеріалів м. Ліону, що він їх уперше знайшов та опрацював.

Коли його вибрали до Ради Ліонської Комуні в 1791 р. яка складалася майже цілком з дрібних буржуа і ремісників, Ланж, маляр на професію, незабаром чимало уславився. Ідеї свої про кооперацію, Ланж виголосив і висвітлював у брошурі, що друком вийшла того ж 1791 р., під заголовком: „Промонархія, громадянина та про 2 статтю Конституції“. Ланж у ній пропонує, щоб населення Франції, яке тоді становило приблизно 4 міл. семейств об'єднали у 40 тис. центурій. Що 50 центурій утворюють комуну, і тимто всеняке населення Франції об'єднується у 800 комун. Кожна комуна мала вибрати 9 міських урядовців, включаючи і мера. Далі пропонує Ланж обмежити власність, та інші відомі проєкти (стор. 39). Це ще не фаланги Фур'є, де цілісьмьє життя людини оперізує каблучка асоціацій, і в кожному разі вельми близька до них утопія.

¹⁾ Автор не згадує про подальшу долю цього передкооперативного об'єднання.

зтруднення з постачанням хліба м. Ліону, і Ланжа на думку, дещо докладніше етизувати свою ідею; наступного вже 1792 р., він виступає з доповіддю „диплаітеті про „прості заходи мати тню кількість хліба у вірній ціні“ (стор. 44), в якій пропонує кооперативну організацію виробникам, споживачам і крам хлібом на постійних і незмінних умо- протягом певного часу. У цій своєрід- „контрактації“ Ланж вбачає користь для категорій учасників, тому виробник ма- печений збут своїм продуктам, живач—безперешкодне постачання собі (стор. 45).

Ланж був вельми поміркований мис- ще більш поміркований револю- і лякався будь-яких радикальних дій, та від них застерігав інших (стор. 58), то Філіп Август Гідінс, покиало відомий у нас, як і Ланж, визна- на сміливіші й радикальніші побу- Маючи себе за учня Ж. Ж. Руссо, розвиває ідеї, які нагадають уже дещо утніх поглядів Бабефа. Слід підкрес- декілька пунктів з проекту декрета, що склав Гідінс у 1792 р. та вперше опуб- зав Гомон, в якому проєктовано впоряд- постачання населенню потрібних про- Так пункт X передбачає організувати і кожної округи спеціальні харчові ви, куди входять громадяни, які не а цюють на урядових посадах, ибирають їх округові комуні. Зосібна, управи мають наглядати: чи правильно згідно з пунктом IX того ж проєкту, ники збіжжя свої товари з зайвими. ний громадянин, який хоче одержувати б, повинен, згідно з 17 пунктом, засвід- чити належним робом норму свого спожи- ання. Згідно з пунктом 18, всенейкий мли- арський фонд усуспільнюється. Гідінсові не щастило повнотою здійснити свого проєкта, роте чим ло його тверджень відбілося в по- станавах муніципальної ради м. Ліона (стор. 68).

Отож, як відзначає автор, вже наприкінці XVIII стор. склалися 2 течії ідеологічні, що посередньо впливали на розвиток коопера- тивних ідей; перша — поміркована на чолі з Ланжем, а згодом, з Фур'є, Прудонем, Жоресом, і друга течія, за простосердним висловом Гомона, течія „диктатури сили“ на чолі з Бабефом, Блянкі, Ленінін“ (стор. 68).

Згадані дані про початкові етапи розвитку кооперації у Франції є найцікавіші серед матеріалів і тому.

Наступний розділ книжки присвячено Фур'є та його науці, що вельми впли- нула на потоний розвиток французької кооперації взагалі, і Ліонської течії, зосібна. Тут автор ставить собі ма о вдячне завдання, хто: чи Фур'є, чи Р. Овен найбільше вплинув на виникнення кооперації у Франції. І тут наведено надзвичайно цікаву аргументацію, за якою слід конечно раз назавжди розв'я- зати цю проблему.

Аргументація ця вельми своєрідна, і тому ми її наводимо in extenso.

„Являється ли кооперація импортним про- дуктом чужоземних стран і не будут ли кооператоры, когда-нибудь точно также, как социалисты-марксисты, преданы анафеме, как преступные антипатриотические сектанты, учения которых ни одна французская душа не может воспринять, не совершая святотат- ства в отношении своих предков.

Марксизм уже сейчас представляется чудо- вищным продуктом германской мысли, вернее пангерманской, и он должен быть изгнан, как варварское суевие, пришедшее из-за Рейна. Будет ли такова судьба кооперации?

Правда, в настоящее время кооперация не подвергается еще риску вызывать подобное возмущение, даже если допустить, что она происходит от роцдельских пионеров, ибо даже в этом случае она принесена нам вер- ными союзниками в божественном испытании войны за право и свободу, союзниками в победе над варварством. Но если потомки роцдельских пионеров, являются в настоящем нашими союзниками, то ведь не всегда они были таковыми, и не далеки ведь еще дни Фашоды. В тайной дипломатии „цивилиз- ванного“ капитализма,—как говорил Фурье— заложены соперничество и конкуренция, которые завтра могут привести к войне. Что же станет тогда с нашими сегодняшними со- юзниками? В часы всегда возможных кон- фликтов, увы! французская кооперация ри- скует быть представленной так же, как и доктрина марксизма, как орудие измены и разложения национальной мысли (стор. 100).

Зрозуміло, що після цього, автор розв'язує питання в тому розумінні, що французька кооперація є французький продукт. І ця ци- тата, як і аргументація є так реакційна і не доладна, що й годі на ній спинятися.

Наступні розділи дають здебільша харак- теристику кооперативного будівництва, і ма- люють нам з надмірними подробицями по- статі окремих кооперативних піонерів. І за цими подробицями не годен знайти у Гомона самого процесу розгортання кооперативного руху. А втім вони для нас змальовують по- чаткові кроки кооперації, коли їй присвою- ються функції, істинні від тих що властиві для неї тепер — за капіталізму. Її джерела спершу немов би амальгамувалися з джерелами інших соціальних утворень. Лише помалу кооперація викристалізовувалась на своєрідну систему з ясно накресленою цари- ною діяльності, як кооперація взагалі, як „співробітництво“ (cooperation), як асоціація.

Матеріали, наведені у книжці про ряд на- півкооперативних задумів показують, як під- час подальшої еволюції починають відокре- млюватися усередині самої кооперації окремі самостійні галузі (споживча, продукційна, тощо), що прямують самостійно вперед. Отак, зосібна викристалізовується споживча коопе- рація, спершу в початкових своїх формах— м'ясних, булочних, бакалійних і паливних під- приємствах; спершу кооперація гуртувала дрібні соціальні угруповання (окремі профе- сії й групи), й лише впісля елементи спожив- чої кооперації об'єднуються у спеціальну кооперативну галузь, що охоплює широкий

загал і постачає своїм споживачам усі основні гатунки продуктів.

Дарма що історичні матеріали Гомон мав вельми багаті, проте він не доказав, як саме, коли робітництво зформувалося й протиставило свої інтереси інтереса буржуазії, утворюється особливий вид споживчої кооперації: робітничка кооперація.

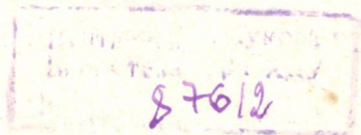
Разом з тим, чимало наведених спроб організувати кооперативні об'єднання демонструють, як паралельно з розвитком споживчої кооперації кристалізується її конститутивні форми; кооперація починає дедалі краще пристосуватися до буття капіталістичного суспільства. Починаючи від простосердних і сантиментальних форм, від заяв до фабрикантів допомоги й здавати до кооперативного фонду свої фабрики й заводи, починаючи від проєктів перебудувати ціле суспільство й кін-

чаючи засвоєнням простіших і скромніших засад роцдельських—піонерів,—ось шлях розвитку кооперативних організацій.

Гомон — не марксист. Його соціологічна концепція не витримує, та й не потребує жодної критики. Це бачимо хоч би з наведеної вже вгорі цитати. Марна річ шукати у нього матеріялістично обґрунтованого процесу розвитку французької кооперації. Взагалі у книжці не знайдемо ба навіть елементарної систематизації матеріялу. Та як сировинний матеріял, до того ж уперше опублікований, Гомонова книжка є собою вельми цінна. І також, звичайно, вона потребує подальшого теоретичного аналізу.

Мова книжки, на жаль, не така, яка звичайно буває в творах французькою мовою. Вона важкувата, місцями навіть незграбна.

Л. Уліцький.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

ВЕЛИКУ ЩОДЕННУ ГАЗЕТУ

„ВІСТІ ВУЦВК“

та щотижневий багато- ілюстрований журнал „ВСЕСВІТ“

Газета „ВІСТІ“ дає **БЕЗПЛАТНО ДОДАТКИ:**
ПЕРЕДПЛАТНИКАМ

1. „Сільське Господарство“		4. „Література й Мистецтво“
2. „Радянське Будівництво“		5. „Медицина й Гігієна“
3. „Наука й Освіта“		6. „Техніка й індустріалізація“

Крім статтів політичного та економічного характеру в газеті „Вісті“ подається широкий матеріал про життя СРСР, закордону й зокрема УСРР
Газета „Вісті“ що-дня дає 2 сторінки „КООПЕРАТИВНЕ ЖИТТЯ“
В цьому році додатком до газети „Вісті“ і журналу „Всесвіт“ за доплату 3 крб. видавництво дає

12 книжок ∞ РОМАНИ й ПОВІСТІ ∞ 12 книжок

Кожна книжка буде мати не менше 200 сторінок романів і повістей з української, руської і західньо-європейської сучасної літератури—творів найвидатніших сучасних письменників.

„РОМАНИ й ПОВІСТІ“ виходитимуть що-місяця по одній книжці й кожна книжка буде мати закінчений твір.

Вартість книжки в окремій продажі 50 коп. Для передплатників газети „Вісті“ або журн. „Всесвіт“ **25 коп.**

* * *

У журналі „ВСЕСВІТ“ в цьому році буде вміщено 60 повістей та оповідань найкращих українських, руських і західньо-європейських письменників, 200 нарисів на наукові, етнографічні, історичні і літературні теми, гуморески, 3000 фото з життя України, Союзу і закордону.

ПЕРЕДПЛАТА ПРИЙМАЄТЬСЯ

В головній конторі, окружних філіях видавництва газ. „Вісті“, поштових філіях, кіосках Контрагентства друку.

Головна контора видавництва газети „Вісті“ міститься в м. Харкові, вул. К. Лібкнехта, 11. Телефон 13-20

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

	12 міс.	6 міс.	3 міс.	1 міс.
Газета „Вісті“ . . . офіційна	18 крб.	9 крб.	4—50	1—50
„Вісті“ з додатком журналу	12 „	6 „	3 крб.	1 крб.
„Всесвіт“	18 „	9 „	4—50	1—50
„Вісті“ з додатком „Романи й Повісті“	15 „	7—50	3—75	1—25
Журнал „Всесвіт“	7—20	3—60	1—80	60 коп.
„Всесвіт“ з додатком „Романи й Повісті“	10—20	5—10	2—55	85 коп.